

**ΕΘΝΙΚΟ & ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ  
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ**

**ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ «ΒΙΟΦΥΣΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ: ΝΕΥΡΟΕΠΙΣΤΗΜΕΣ & ΜΑΘΗΣΗ»**

**ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟ ΜΑΘΗΜΑ**

**«ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ»**



**ΜΑΡΙΑ ΤΖΑΝΗ  
ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ ΕΚΠΑ**

---

**ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 2005**

## ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

<b>ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ</b>	<b>2</b>
<b>A: Η ανάλυση περιεχομένου</b>	<b>4</b>
Σκοποί και χρήση της ανάλυσης περιεχομένου	4
Διαδικασία της ανάλυσης	5
Δυσκολίες στην ανάλυση περιεχομένου	7
<b>α) Τα διάφορα ήδη των αναλύσεων του περιεχομένου.</b>	<b>7</b>
1. Διάκριση ανάλογα με το αντικείμενο της ανάλυσης.	8
2. Διάκριση ανάλογα με το βάθος της ανάλυσης.	8
<b>β) Τα βασικά χαρακτηριστικά της ανάλυσης περιεχομένου.</b>	<b>9</b>
1. Τα αναλυόμενα τεκμήρια: πλήρης και δειγματοληπτική ανάλυση.	9
2. Ο εκ των προτέρων καθορισμός κατηγοριών.	9
3. Η ταξινόμηση σε κατηγορίες και η επεξεργασία των αποτελεσμάτων.	9
<b>B. Ο καθορισμός των κατηγοριών.</b>	<b>10</b>
<b>α) Η διατύπωση των κατηγοριών</b>	<b>10</b>
1) Γενικές κατηγορίες.	10
2) Οι επιμέρους κατηγορίες.	10
<b>β) Η επαλήθευση των κατηγοριών.</b>	<b>11</b>
3. Μονάδες ανάλυσης του περιεχομένου και βασικός διαχωρισμός.	12
A. A' ΟΜΑΔΑ	13
α. 1) Κατηγορία «ανάλυση λέξεων».	13
1.1 Ανάλυση συμβόλων η λέξεων - κλειδιά.	13
β. Χρήση 1.1	13
1.2 Ανάλυση γενική των λέξεων.	13
Χρήση 1.2	13
2 Κατηγορία: «ανάλυση φράσεων και παραγραφών»	14
β) Χρήση της 2 γενικώς.	14
B' ΟΜΑΔΑ	15
α 1) Κατηγορία «Ανάλυση κατ' αυτοτελή τεκμήρια».	15
β) Χρήση της 1 (B' ΟΜΑΔΑ): στην πολιτική επιστήμη.	15
β) Χρήση της 1 (B' ΟΜΑΔΑ): στις υπόλοιπες κοινωνικές επιστήμες.	15
2) Κατηγορία: «ανάλυση κατά χώρο».	15
Χρήση 2) της ανάλυσης κατά μονάδα χώρου.	16
3) Χαρακτήρες.	16
Χρήση 3)	16
<b>Ανάλυση περιεχομένου. Τα πλαίσια της ανάλυσης</b>	<b>16</b>
Οι διάφορες κατηγορίες	17
A. Οι κατηγορίες του υλικού.	17
B. Οι κατηγορίες μορφής.	17
Γ. Οι κατηγορίες σύμφωνα με τις εκτιμήσεις.	18
Δ. Κατηγορίες ατόμων και συντελεστών	19
E. Κατηγορίες ως προς την προέλευση και τον προορισμό.	19
<b>Διάφοροι τύπου ανάλυσης περιεχομένου</b>	<b>19</b>
1 <sup>ος</sup> ανάλυση της εξερεύνησης η της επαλήθευσης	19
2 <sup>ος</sup> Ποσοτική ανάλυση, ποιοτική ανάλυση.	20
3 <sup>ος</sup> Ανάλυση άμεση ή έμμεση, επικοινωνία, αντιπροσωπευτική και οργανική.	20
4 <sup>ος</sup> Ανάλυση της σύμπτωσης και ανάλυση που εκτιμά.	21
5 <sup>ος</sup> Συλληπτική συνδυαστική ανάλυση	22
<b>A. ΕΡΕΥΝΑ ΠΕΔΙΟΥ</b>	<b>22</b>
<b>B. ΜΕΤΑΒΛΗΤΗ ή ΜΕΤΑΒΛΗΤΟ ΜΕΓΕΘΟΣ</b>	<b>23</b>
1α. ΠΟΣΟΤΙΚΕΣ ΜΕΤΑΒΛΗΤΕΣ	24
1β. ΚΑΤΗΓΟΡΙΚΕΣ ΜΕΤΑΒΛΗΤΕΣ (ή ΠΟΙΟΤΙΚΕΣ)	24

2α. ΑΝΕΞΑΡΤΗΤΕΣ ΜΕΤΑΒΛΗΤΕΣ (ή ΕΝΕΡΓΗΤΙΚΕΣ ή ΠΕΙΡΑΜΑΤΙΚΕΣ)	24
2β. ΕΞΑΡΤΗΜΕΝΕΣ ΜΕΤΑΒΛΗΤΕΣ (ή ΠΑΘΗΤΙΚΕΣ)	24
Γ. ΥΠΟΘΕΣΗ	24
ΓΕΝΕΣΗ (ΑΙΤΙΑ) ΤΩΝ ΥΠΟΘΕΣΕΩΝ	25
ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΝΟΜΙΜΟΤΗΤΑΣ	25
ΑΞΙΑ ΤΩΝ ΥΠΟΘΕΣΕΩΝ	26
Η ΔΟΚΙΜΗ ή Η ΕΞΑΚΡΙΒΩΣΗ ΤΗΣ ΥΠΟΘΕΣΗΣ	26
ΠΟΙΚΙΛΟΙ ΤΥΠΟΙ ΠΕΙΡΑΜΑΤΟΣ	26
ΣΥΝΔΕΣΗ ΜΕΤΑΒΛΗΤΩΝ – ΥΠΟΘΕΣΕΩΝ	27
<b>Συνοπτικές οδηγίες για την εκπόνηση ερευνών, εργασιών κλπ.</b>	<b>29</b>
<b>1. ΕΚΤΑΣΗ ΚΑΙ ΜΟΡΦΗ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ</b>	<b>29</b>
<b>2. ΤΑ ΜΕΡΗ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ</b>	<b>29</b>
Τίτλος	30
Ευχαριστίες	30
Πρόλογος	30
Πίνακας Περιεχομένων	30
Κατάλογος πινάκων εικόνων-γραφημάτων κλπ.	30
Συνομογραφίες	30
Α. ΕΙΣΑΓΩΓΗ	30
Β. ΔΗΛΩΣΗ ΤΟΥ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΟΣ	30
Β.1 Αναγκαιότητα της διερεύνησης	31
Γ. ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ	31
Γ.1 Ερευνητικά ερωτήματα	31
Γ.2 Υποθέσεις της έρευνας	31
Γ.3 Όρια της έρευνας	31
Γ.4 Περιορισμοί	31
Γ.5 Προβλήματα της έρευνας	32
Δ.1 ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ	32
Δ.2 Ορισμοί	32
Ε ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΜΕΘΟΔΟΥ	32
Ε.1 Επιλογή μεθοδολογίας	32
ΣΤ. ΑΝΑΛΥΣΗ	32
Ζ. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ & ΣΥΖΗΤΗΣΗ	32
Η. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	33
Θ. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	33
Ι. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	33
<b>3. Συγγραφή και Επεξεργασία του κειμένου σε Κειμενογράφο</b>	<b>33</b>
Α) Σώμα κειμένου	33
Β) Αρίθμηση σελίδων	34
Γ) Κεφάλαια	34
Δ) Υπογράμμιση και χρήση χρωμάτων:	34
ΥΠΟΘΕΤΗΣΗ ΤΟΥ ΚΑΤΑΛΛΗΛΟΥ ΤΡΟΠΟΥ ΓΡΑΦΗΣ	34
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ	34
<b>Βιβλιογραφία για την Μεθοδολογία επιστημονικής έρευνας</b>	<b>36</b>

## **A: Η ανάλυση περιεχομένου**

Πρόκειται για μια απλοποιημένη, σχηματοποιημένη, εύκολη, γρήγορη μέθοδο. Αφορά λιγότερο το ύψος του κειμένου και περισσότερο τις εκφραζόμενες ιδέες. Η διαφοροποίηση είναι τεχνητή, διότι οι λέξεις εκφράζουν ιδέες. Η ανάλυση του περιεχομένου χαρακτηρίζεται από το γεγονός ότι οι αναλυόμενες ενότητες δεν είναι συνήθως λέξεις, αλλά έννοιες: εντάσσονται σ' αυτήν την κατηγορία δύο λέξεις συνώνυμες ή δυο λέξεις διαφορετικές, με την ίδια όμως σημασία. Εξ' άλλου, πολύ συχνά, οι χρησιμοποιούμενες ενότητες αποτελούνται από θέματα ή από ολόκληρες φράσεις του κειμένου κ.λ.π.

Αναφορικά με την ανάλυση των δεδομένων της έρευνας που έχουν γραπτή προέλευση και προκειμένου να κατανοήσουμε και να ερμηνεύσουμε τις στάσεις, τις αξίες και την συμπεριφορά κάθε συγγραφέως, θεωρούμε αναγκαία την αξιοποίηση μιας ικανής μεθόδου, η οποία θα παρέχει τις παραπάνω δυνατότητες. Η ανάλυση περιεχομένου (content analysis), η οποία αναφέρεται κυρίως σε τεκμήρια γραπτής λεκτικής επικοινωνίας, έχει προταθεί και καθιερωθεί ως μία εκ των καλύτερων τεχνικών έρευνας στους κόλπους των κοινωνικών επιστημών και των επιστημών του ανθρώπου, εφόσον αυτή στοχεύει στην «αντικειμενική, συστηματική και ποσοτική περιγραφή του φανερού περιεχομένου της επικοινωνίας γραπτού ή προφορικού λόγου», με τελική επιδίωξη την ερμηνεία (Berelson, 1948 στον Landsheere G. D., 1979: 7). Η παρατήρηση των κοινωνικών φαινομένων μπορεί να διαιρεθεί σε άμεση παρατήρηση και σε έμμεση (μέσω των διαφόρων πολιτισμικών τεκμηρίων). «*Η ανάλυση περιεχομένου αποτελεί την βασική μέθοδο της έμμεσης παρατήρησης*» (Λαμπίρη – Δημάκη Ι., 1990).

Το φυσικό περιεχόμενο της επικοινωνίας διακρίνεται σε φανερό και άδηλο, λανθάνον και μέσω της ανάλυσής του «μελετώνται όλα τα στοιχεία κάθε μορφής επικοινωνίας» (Βάμβουκας Μ., 2002). Σύμφωνα με τον δημιουργό της μεθόδου, Laswell H.D., στο κλασικό σχήμα κάθε επικοινωνίας υπάρχει ένας πομπός, που απευθύνει ένα μήνυμα σε έναν ή περισσότερους αποδέκτες (ibid). Μέσω της ανάλυσης περιεχομένου μελετώνται τα στοιχεία της επικοινωνίας, τα οποία πρακτικώς συνοψίζονται στα ερωτήματα: «ποιός, τί, σε ποιον, γιατί, πώς» απευθύνει κάποιος ένα μήνυμα και ποιο αποτέλεσμα έχει αυτή η διαδικασία. Σε έναν πιο πρόσφατο ορισμό, με την ανάλυση περιεχομένου τονίζεται «*η τυποποίηση των σχέσεων ανάμεσα στα στοιχεία και στα θέματα που επιτρέπει την αποκάλυψη της δομής του υπό έρευνα κειμένου*» (Grawitz, 1979). «*Κατά την ανάλυση, ο ερευνητής αναλύει κάποιο συγκεκριμένο μήνυμα εντοπίζοντας τις διάφορες συμβολικές ενότητες εννοιών, τα διάφορα θέματα που περιέχονται σε αυτό*» (Λαμπίρη – Δημάκη Ι., 1990).

### **Σκοποί και χρήση της ανάλυσης περιεχομένου**

Μέσω της ανάλυσης παρέχεται η δυνατότητα μελέτης όλων των στοιχείων της επικοινωνίας, το οποίο σημαίνει: προσδιορισμό των χαρακτηριστικών του πομπού και των αποδεκτών, μελέτη των σκοπών και των μέσων του μηνύματος, με τα οποία επιχειρείται η πρόκληση προσοχής και του ενδιαφέροντος των αποδεκτών και μελέτη των αποτελεσμάτων που επιφέρει το μήνυμα στους αποδέκτες. Με αυτόν τον τρόπο η εν λόγω μέθοδος χρησιμοποιείται για τον προσδιορισμό: **α)** των χαρακτηριστικών του περιεχομένου, **β)** των χαρακτηριστικών του πομπού της επικοινωνίας, **γ)** των χαρακτηριστικών των αποδεκτών της επικοινωνίας και των επιπτώσεών της σε αυτούς, με σκοπό την εξαγωγή εγκύρων συμπερασμάτων (Βάμβουκας Μ., 2002).

- Προσδιορισμός χαρακτηριστικών του περιεχομένου: Η ροή της επικοινωνίας αναλύεται σε διαδοχικά χρονικά διαστήματα και ταξινομείται στο ίδιο σύστημα κατηγοριών, επιτρέποντας την αντικειμενική καταγραφή των χαρακτηριστικών

των μηνυμάτων σε διάφορες χρονικές περιόδους. Έτσι, αναλύεται η εξέλιξη της σκέψης, των αξιών και των προτύπων που αποδέχεται κάθε πομπός και ομάδα αποδεκτών (Τρούλης Γ.Μ, 1984, Γεωργούσης Π.Ν., 1982, Pourtois, 1979, Landsheere S.D., 1974).

- Προσδιορισμός χαρακτηριστικών του πομπού επικοινωνίας. Μέσω της ανάλυσης περιεχομένου παρέχεται η δυνατότητα εμμέσου διερευνήσεως του παραγωγού της επικοινωνίας, ο οποίος εκφράζεται δια του υλικού που έχει παράξει (κείμενο, έργο τέχνης) και αποτελεί πολύ αποδεκτή ένδειξη για τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας του πομπού και της ψυχολογικής του κατάστασης (Βάμβουκας Μ., 2002).
- Προσδιορισμός χαρακτηριστικών των αποδεκτών της επικοινωνίας. Η ανάλυση του περιεχομένου της επικοινωνίας αντανακλά πέραν των αναφερθέντων και τα χαρακτηριστικά των ατόμων στα οποία τα μήνυμα απευθύνεται (στάσεις, αξίες, ενδιαφέροντα). Μέσω της μεθόδου μελετώνται οι αντιδράσεις ατόμων και ομάδων, το οποίο μεθερμηνευόμενο σημαίνει το εάν και κατά πόσο το μήνυμα προκαλεί αντιδράσεις, κινητοποιεί, ευαισθητοποιεί ή έχει επιπτώσεις είτε κατά την διάρκεια της επικοινωνίας είτε μετά το πέρας αυτής.

Η μελέτη του ύφους των μηνυμάτων, των προσωπικοτήτων των εμπλεκόμενων παραγόντων της επικοινωνιακής διαδικασίας και των εκφραστικών μέσων, πέραν της αξίας για την γλωσσική διερεύνηση (Duverger M., 1976), χρησιμεύει για την αναζήτηση των προσδιοριστικών στοιχείων των διαφόρων μορφών συμπεριφοράς, την διάγνωση των αιτίων της και την κατανόηση της ψυχολογικής κατάστασης, μέσω της μελέτης των αντιδράσεων των παραγόντων αυτής (Βάμβουκας Μ., 2002: 267). Επιπλέον, παρότι η μορφή του λόγου λαμβάνεται υπόψιν κατά την ανάλυση του ποιοτικού περιεχομένου, στην ανάλυση του περιεχομένου μελετάται κυρίως το βάθος, δηλαδή το περιεχόμενο του υλικού της επικοινωνίας, ως φαινομένου παρατηρήσιμου, που προκύπτει από τις καθεαυτό κοινωνικές σχέσεις.

### **Διαδικασία της ανάλυσης**

Στόχος της ανάλυσης είναι η ανακάλυψη αναγνωρισίμων ιδιοτήτων ή καταστάσεων που συγκροτούν τις νοηματικές ορίζουσες του υλικού με σκοπό την εξαγωγή ειδικών και εγκύρων συμπερασμάτων. Η ανάλυση του περιεχομένου μπορεί να επιτύχει την «*αναδιοργάνωση των πληροφοριακών στοιχείων, που εμπεριέχουν τα τεκμήρια*» (Βάμβουκας Μ., 2002), ώστε να επιτευχθεί ο παραπάνω σκοπός.

Με τον όρο αναδιοργάνωση των πληροφοριακών στοιχείων, δηλαδή των του υλικού της ανάλυσης, περιλαμβάνεται μία σειρά ενεργειών, οι οποίες διακρίνονται στις εξής φάσεις:

**1) Ορισμός και επιλογή της ενότητας ανάλυσης.** Σε γενικές γραμμές, για να επιτευχθεί η ανάλυση μιας επικοινωνίας διακρίνονται πέντε κύριες ενότητες: **α) λέξη, β) θέμα, γ) πρόσωπα, δ) μέτρο χώρου ή χρόνου** (διάρκεια παρέμβασης ή αριθμός στίχων που αφιερώνεται για να παρουσιαστεί το συγκεκριμένο θέμα), **ε) σύνολο διαθεσίμου υλικού** (Berelson, 1948 στον Landsheere G. D., 1979). Από λειτουργικής απόψεως, διακρίνονται τρία είδη ενότητων:

- **α) ενότητα καταγραφής**, που αποτελεί το τμήμα της επικοινωνίας που χαρακτηρίζει την ένταξή του σε μία κατηγορία (μπορεί να είναι λέξη, πρόσωπο, θέμα κλπ.),
- **β) ενότητα συγκειμένου**, η οποία καλύπτει οτιδήποτε χρησιμοποιείται γύρω από μία λέξη – κλειδί, για την **διατήρηση** του νοήματος και αποτελεί ευρύτερο σύνολο από την ενότητα καταγραφής,
- **γ) ενότητα μέτρησης**, η οποία αναφέρεται σε κάθε άτομο ή υποκείμενο του οποίου ο λόγος αναλύεται (Cartwright D.P., 1953).

Αναφορικά με την ενότητα ανάλυσης που υιοθετείται για την μελέτη του περιεχομένου, διακρίνονται τρία είδη **αναλύσεων**:

- **α) λεξιλογική ανάλυση**, στην οποία οι λέξεις, όροι, σύμβολα κλπ., διακρίνονται και ταξινομούνται σε προκαθορισμένες κατηγορίες, αφού προηγουμένως έχουν οριστεί τα κλειδιά (όροι) της ανάλυσης. Η επιλογή των συγκεκριμένων όρων ως ενότητων ανάλυσης πραγματοποιείται σε συσχέτιση με τον σκοπό της έρευνας. Έτσι, οι λέξεις-σύμβολα τοποθετούνται ως τίτλοι κατηγοριών ενός καταλόγου, ώστε να διευκολυνθεί η ταξινόμηση, αλλά συνήθως ο τίτλος επιλέγεται με βάση το σημασιολογικό περιεχόμενο των όρων και το επίπεδο συμμετοχής τους στην επικοινωνία.
- **β) φραστική ανάλυση**, κατά την οποία το κείμενο διαιρείται στα συστατικά του μέρη (κυρίως συντακτικό) και η **ανάλυση** πραγματοποιείται τμηματικά αλλά σε σχέση με το συγκείμενο.
- **γ) θεματική ή σημασιολογική ανάλυση**. Εδώ, ως ενότητα λαμβάνεται η σημασία της ομάδος λέξεων και βασίζεται στην ιδέα ότι «ο λόγος είναι μια συμπεριφορά δηλωτική και αποκαλυπτική των κέντρων ενδιαφέροντος, γνώμων, πεποιθήσεων, φόβων και γενικά των συγκινησιακών καταστάσεων του ατόμου ή μιας ομάδος» (Uhrug M.C., 1974: 15, στον Βάμβουκα Μ., 2002). Η **ανάλυση** εστιάζεται σε έννοιες, νοήματα ή θέματα που ανακαλούνται αναφορικά με το αντικείμενο μελέτης, συγκεντρώνονται πληροφορίες για το αντικείμενο και το πώς αυτό γίνεται αντιληπτό από άτομα ή ομάδες (γνώμες, πεποιθήσεις, ερμηνείες που διατυπώνονται). Με αυτόν τον τρόπο γνωστοποιούνται στον ερευνητή τόσο τα αντικείμενα, όσο και τα υποκείμενα που οδηγήθηκαν για να εκφραστούν με έναν συγκεκριμένο τρόπο για το αντικείμενο. Η φράση (ως τμήμα με αυτοτελές εννοιολογικό περιεχόμενο) ή το θέμα (ως τμήμα του λόγου που αντιστοιχεί σε μια ιδέα), χρησιμοποιούνται με σκοπό την επιλογή και την ορθολογική οργάνωση κατηγοριών οι οποίες συμπυκνώνουν (συνοπτική μορφή) το ουσιώδες περιεχόμενο ενός κειμένου, μιας επικοινωνίας. Το περιεχόμενο (υλικό της επικοινωνίας) διακρίνεται σε ενότητες ανάλυσης, επιτρέποντας την ποσοτικοποίηση των αποτελεσμάτων και την περαιτέρω σύγκριση, με προϋπόθεση τον ισότιμο υπολογισμό των μονάδων της κατηγοριοποίησης. Κάθε ενότητα ανάλυσης επιτρέπει να λαμβάνονται υπόψη μόνον μία φορά τα αναζητούμενα πληροφοριακά στοιχεία. Η θεματική ή σημασιολογική ανάλυση επιτρέπει «*την λειτουργικοποίηση των ανεξαρτήτων μεταβλητών, την εξουδετέρωση των επιδράσεων ορισμένων παρασιτικών μεταβλητών και την ποσοτικοποίηση των αποτελεσμάτων*» (Βάμβουκας Μ., 2002).

**2) Ορισμός και επιλογή της μονάδας μέτρησης.** Ενώ η ενότητα ανάλυσης αναφέρεται στα σημασιολογικά στοιχεία του περιεχομένου, η μονάδα μέτρησης αφορά τον τρόπο μέτρησης αυτών. Η μονάδα μέτρησης καθορίζεται επακριβώς και σχετίζεται με τον επιλεγέντα τύπο (**ποιοτικό** ή **ποσοτικό**) της αναλύσεως περιεχομένου. Στις ποιοτικές έρευνες το ενδιαφέρον στρέφεται περισσότερο στο καινούριο, το ενδιαφέρον και στην αξία που παρουσιάζει η ενότητα ανάλυσης ως προς το σκοπό της έρευνας, ανεξαρτήτως της συχνότητας εμφάνισης κάθε στοιχείου (ακόμη και τα στοιχεία που εμφανίζονται σπανιότατα μπορεί να έχουν μεγάλη αξία σε αντίθεση με την ανάλυση περιεχομένου ποσοτικού τύπου, στην οποία κυρίως η συχνότητα εμφάνισης έχει αξία, και οι πληροφορίες χαμηλής συχνότητας εμφάνισης ταξινομούνται σε ειδική κατηγορία, «λοιπά» ή «διάφορα»).

**3) Δημιουργία ενός συστήματος κατηγοριών.** Η φάση αυτή ακολουθεί την φάση καθορισμού της ενότητας ανάλυσης και εκείνη της επιλογής μονάδος μέτρησης και είναι αναγκαία για την αυστηρή **παρατήρηση** του περιεχομένου και του υλικού της επικοινωνίας και

την ποσοτικοποίησή του. Με τον όρο «κατηγορία» δηλώνεται η ομάδα αντικειμένων, πραγμάτων, καταστάσεων, που έχουν έναν ορισμένο αριθμό κοινών χαρακτηριστικών ή ιδιοτήτων τα οποία την διαφοροποιούν από τις άλλες ομάδες με κριτήρια ποιοτικά<sup>1</sup>. Η διάκριση σε κατηγορίες αποτελεί την πεμπτούσια της ανάλυσης περιεχομένου, καθώς το σύστημα των κατηγοριών χρησιμεύει ως πλαίσιο για την διαλογή του αναλυτέου υλικού. «*Η αυστηρότητα των αποτελεσμάτων της διερεύνησης εξαρτάται από την αξία της ανάλυσης που χρησιμοποιείται ως βάση, δηλαδή από την ακρίβεια ταξινόμησης, που με τη σειρά της εξαρτάται από την αξία των κατηγοριών*» (Βάμβουκας Μ., 2002). Οι ταξινομικές κατηγορίες λοιπόν κάνοντας διακριτή την ανάλυση προσδίδουν εγκυρότητα στην έρευνα. Η δυσκολία ως προς τον προσδιορισμό των σημασιολογικών κατηγοριών οφείλεται κυρίως στην πολυσημία και αμφισημία λέξεων και εκφράσεων, αλλά μπορεί να ξεπεραστεί από την στιγμή που θα αποκρυσταλλωθεί σε αυτές η κοινή σημασιολογική τους χροιά. Πέραν της αυστηρότητας, η εγκυρότητα και αποτελεσματικότητα της κατηγοριοποίησης διασφαλίζονται μέσω της εφαρμογής των κανόνων της αντικειμενικότητας<sup>2</sup>, εξαντλητικότητας<sup>3</sup>, καταλληλότητας<sup>4</sup> και του αμοιβαίου αποκλεισμού<sup>5</sup>.

### **Δυσκολίες στην ανάλυση περιεχομένου**

Οι κυριότερες δυσκολίες που εμφανίζονται στην εφαρμογή της μεθόδου εντοπίζονται κυρίως στην διαδικασία εκλογής της ενότητας ανάλυσης, καθώς η μετάβαση από τα σύνολα των σημείων που συγκροτούν το λόγο, στο σύνολο των σημασιών είναι εξ ορισμού δύσκολη (Βάμβουκας Μ., 2002), επειδή: α) μεταξύ μεμονωμένων λέξεων και εννοιών στις οποίες παραπέμπουν δεν υπάρχει μονοσημία<sup>6</sup>, β) το θέμα, ως έννοια, ενώ θεωρείται γλωσσολογικά «*ως ένα σημαίνον πολύπλοκο σύνολο*», **ψυχολογικά** ορίζεται ως «*μία ενότητα αντιληπτική, στην οποία ένα πρόβλημα βιώνεται ή γίνεται αντιληπτό*», υποχρεώνοντας τον ερευνητή να λαμβάνει αρκετά συχνά την θέση του πομπού της επικοινωνίας, προκειμένου να κατανοήσει και να ερμηνεύσει το νόημα.

Μια άλλη δυσκολία αποτελεί η ίδια η διαδικασία της συγκρότησης των κατηγοριών για την ταξινόμηση των στοιχείων του αναλυόμενου υλικού, ενώ μία καλή ανάλυση πρέπει να καταλήγει σε περιορισμένο αριθμό συναφών και συναρθρωμένων κατηγοριών. Ωστόσο, παραμένει «*η μόνη εφαρμόσιμη μέθοδος, όταν πρόκειται να αναζητηθεί αυτό που έχει ήδη λεχθεί για ένα δεδομένο αντικείμενο*» (Unrug M.C., 1974: 26).

### **α) Τα διάφορα ήδη των αναλύσεων του περιεχομένου.**

Η ανάλυση του περιεχομένου διακρίνεται σε είδη με βάση δυο κριτήρια:

1. ανάλογα με το αντικείμενο της ανάλυσης και

<sup>1</sup> Σε αντιδιαστολή με την «τάξη», στην οποία τα κριτήρια είναι ποσοτικά.

<sup>2</sup> Objectivity. Η ανάλυση περιεχομένου είναι εξ ορισμού αντικειμενική, καθώς η ταξινόμηση ενός σημασιολογικού στοιχείου σε κατηγορίες δεν εξαρτάται από την προσωπικότητα εκείνου που την εκτελεί, αλλά στην συμπεφωνημένη, διακριτή, «ειδοποιό διαφορά» κάθε κατηγορίας.

<sup>3</sup> Exhaustivity. Με την εξαντλητικότητα χαρακτηρίζεται η αρχή σύμφωνα με την οποία το σύνολο των εννοιών ανάλυσης (σημασιολογικά στοιχεία) μπορούν να υπαχθούν στις κατηγορίες που καθορίστηκαν, έτσι ώστε με την ανάλυση να εξαντλείται το περιεχόμενο. Έτσι, στην ποσοτική ανάλυση εμφανίζεται η κατηγορία «λοιπά» ή «διάφορα», όπως προαναφέρθηκε.

<sup>4</sup> Correctness. Η καταλληλότητα χαρακτηρίζει την ανάλυση, εάν οι επινοούμενες κατηγορίες ταιριάζουν στον ερευνητικό στόχο και στο αναλυτέο περιεχόμενο.

<sup>5</sup> Exclusivity. Είναι η αρχή σύμφωνα με την οποία κάθε ενότητα ανάλυσης μπορεί να κωδικοποιείται μόνον σε μία κατηγορία.

<sup>6</sup> Συγκείμενο, υπαινιγμοί κλπ. Πρβλ. Unrug M.C., 1974: 26-27).

2. ανάλογα με το βάθος της ανάλυσης.

## 1. Διάκριση ανάλογα με το αντικείμενο της ανάλυσης.

Η ανάλυση του περιεχομένου (α.τ.π. στο εξής) αναφέρεται σε γραπτά κείμενα. Από την άποψη αυτή όλες οι κατηγορίες των τεκμηρίων, μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενα μελέτης της μεθόδου: βιβλία, εφημερίδες, περιοδικά, κοινοβουλευτικοί λόγοι, κηρύγματα, διακοινώσεις, σλόγκαν, προπαγανδιστικά φυλλάδια κ.λ.π.

Η μέθοδος όμως δεν περιορίζεται μόνο σε γραπτά κείμενα. Πολλές αναλύσεις αφορούν ραδιοφωνικές εκπομπές, προφορικούς λόγους, συνεντεύξεις κ.λ.π. Άλλες αναλύσεις αφορούν φωτογραφίες ή εικόνες: αναλύσεις κινηματογραφικών ταινιών, κινηματογραφικών επικαίρων, κινουμένων σχεδίων, τηλεοπτικών προγραμμάτων, κλασικών εικονογραφημένων (comics), παιδικών εφημερίδων, εικονογραφημένων περιοδικών κ.λ.π. Γίνεται επίσης προσπάθεια επέκτασης της μεθόδου και στην ανάλυση της μουσικής, των διαφόρων μορφών τέχνης, της μιμητικής κ.λ.π., αλλά η δυσκολία σε αυτόν τον τομέα είναι μεγαλύτερη.

Γενικά η α.τ.π. είναι μια μέθοδος της μελέτης των «επικοινωνιών». Έχει αναπτυχθεί στις Η.Π.Α. κι συγκεκριμένα σε ένα κλάδο της κοινωνικής ψυχολογίας, που ονομάζεται «Έρευνα Επικοινωνιών».

Προκειμένου να προσδιορίσουμε τα όρια εφαρμογής της μεθόδου και την πρωτοτυπία της, θα διαπιστώσουμε ότι η μέθοδος δεν εφαρμόζεται για την ανάλυση όλων των τεκμηρίων. Τα τεκμήρια διακρίνονται σε εκείνα τα οποία αναφέρονται σε γεγονότα και σ' εκείνα τα οποία είναι αυτά καθ' εαυτά γεγονότα. Η α.τ.π. εφαρμόζεται στα δεύτερα.

## 2. Διάκριση ανάλογα με το βάθος της ανάλυσης.

Η α.τ.π. δεν είναι τίποτε άλλο παρά συστηματοποίηση και εμβάθυνση μιας απλοποιημένης και επιφανειακής μεθόδου, η οποία ονομάζεται «ποσοτικοί πίνακες περιεχομένων».

### Παράδειγμα:

Ας υποθέσουμε ότι θέλουμε να δώσουμε μια συνοπτική εικόνα της εξέλιξης της *Reuwe du droit et de la science politique* από την εποχή που ιδρύθηκε, το 1894, ως σήμερα. Κατά ίσες χρονικές περιόδους, π.χ. ανά δεκαετίες, καταρτίζουμε ένα πίνακα περιεχομένων κατά κατηγορίες και ταξινομούμε το σύνολο των δημοσιευμάτων της επιθεώρησης. Οι κατηγορίες αυτές μπορεί να είναι, π.χ. κατηγορία άρθρων, κατηγορία χρονικών, πρακτικών, νομολογίας κ.λ.π. Στην κατηγορία των άρθρων, όπως επίσης και στις άλλες κατηγορίες θα διακρίνουμε τα άρθρα πολιτικής επιστήμης, συνταγματικού δικαίου, διοικητικού δικαίου, διεθνούς δικαίου, οικονομίας κ.λ.π.

Έτσι μπορούμε να υπολογίσουμε είτε τον αριθμό των άρθρων, είτε την έκταση αυτών κατά κατηγορία, είτε και τα δυο. Μ' αυτόν τον τρόπο, καταλήγουμε σε μια σειρά ποσοτικών πινάκων των περιεχομένων των δημοσιευθέντων από την επιθεώρηση, τα οποία μπορούν να προσφέρουν σημαντικές ενδείξεις σχετικά με τις τάσεις της επιθεώρησης. Είναι π.χ. πιθανόν να διαπιστώσουμε: ότι ο αριθμός των άρθρων πολιτικής επιστήμης, αρκετά σημαντικός κατά την περίοδο 1894-1904, μειώνεται ταχέως μετά την ανάληψη της διεύθυνσης της επιθεώρησης από τον Gastou Jeze, διότι μεταξύ 1919-1939, η επιθεώρηση αποτελεί βασικά μια επιθεώρηση διοικητικού δικαίου και ότι μετά το 1945, ο αριθμός των άρθρων συνταγματικού δικαίου και



πολιτικής επιστήμης αυξάνεται κ.ο.κ. Εν τούτοις οι α.τ.π. δεν κάνουν τίποτε άλλο παρά να μεταφέρουν στο προσκήνιο μια περισσότερο λεπτομερή και εμπειριστατωμένη μελέτη ανάλογων μεθόδων.

## **β) Τα βασικά χαρακτηριστικά της ανάλυσης περιεχομένου.**

Μπορούμε να πούμε ότι η α.τ.π. τοποθετείται σε ένα ενδιάμεσο στάδιο μεταξύ των μεθόδων της «ποσοτικής σημασιολογίας» και των στοιχειωδών μεθόδων «των ποσοτικών πινάκων περιεχομένων». Κατά την α.τ.π. δεν απαριθμούμε όλες τις λέξεις, όλους τους συνειρμούς των λέξεων, την εκάστοτε σύνταξη των λέξεων, όπως κατά την ποσοτική σημασιολογία, αλλά και δεν περιοριζόμαστε σε μια συνολική και συνοπτική μόνο εικόνα του συνόλου, όπως στη μέθοδο των ποσοτικών πινάκων.

### **1. Τα αναλυόμενα τεκμήρια: πλήρης και δειγματοληπτική ανάλυση.**

Η α.τ.π. όπως προαναφέρθηκε, μπορεί να έχει διάφορα αντικείμενα. Το πρόβλημα είναι αν και κατά πόσο θα αναλυθεί το σύνολο των προς μελέτη τεκμηρίων ή μόνο τμήμα του όλου, το οποίο καθορίζεται βάσει του δειγματοληπτικού συστήματος.

Το παν, πρακτικά, εξαρτάται από το μέγεθος και τον όγκο των προς μελέτη τεκμηρίων. Αν πρόκειται να μελετηθεί μια τεράστια μάζα τεκμηρίων για να εξαχθούν π.χ. οι γενικές τάσεις της εξέλιξης, μέσω πολλών ετών (π.χ. εξέλιξη μιας εφημερίδας, του ραδιοφώνου κ.τ.λ.) τότε βέβαια η δειγματοληψία επιβάλλεται γιατί το κέρδος του χρόνου είναι πολύ σημαντικό. Εν τούτοις, πρέπει να σημειωθεί ότι κατά την α.τ.π. χρησιμοποιούνται συχνά δείγματα, τα οποία δεν ελήφθησαν τυχαία.

Πρακτικά ο τρόπος δημιουργίας τους δείγματος εξαρτάται από τη φύση του προς ανάλυση αντικειμένου και από την ανάλυση αυτή καθ' εαυτή. Βέβαια πριν από την τελική επιλογή της δειγματοληπτικής μεθόδου, είναι σκόπιμο να γίνονται ορισμένες δοκιμές και επαληθεύσεις της αποτελεσματικότητας του προς χρησιμοποίηση δείγματος.

### **2. Ο εκ των προτέρων καθορισμός κατηγοριών.**

Η α.τ.π. συνίσταται στην ταξινόμηση των στοιχείων ενός κειμένου (λέξεων, φράσεων, παραγράφων κ.λ.π.) σ' ένα ορισμένο αριθμό κατηγοριών εκ των προτέρων καθορισμένων. Η ποσότητα των λέξεων «ή φράσεων, ή παραγράφων κ.λ.π.» κατά κατηγορία προσδιορίζουν και το αποτέλεσμα της ανάλυσης. Με άλλα λόγια, η α.τ.π. συνίσταται στην ταξινόμηση όλων των στοιχείων ενός κειμένου, σε μια σειρά από θυρίδες. Μ' αυτόν τον τρόπο, το κείμενο χαρακτηρίζεται από την ποσότητα των στοιχείων τα οποία βρίσκονται σε κάθε μια από αυτές τις θυρίδες.

Η επιτυχία της ανάλυσης εξαρτάται σχεδόν αποκλειστικά, από την επιτυχία του εκ των προτέρων προσδιορισμού των διαφόρων κατηγοριών. Πραγματικά, ο προσδιορισμός των κατηγοριών προϋποθέτει μια αληθινή συστηματοποίηση a priori. Δηλ. τον προσδιορισμό ενός συνόλου συνδεδεασμένων υποθέσεων. Ο τρόπος ανάλυσης του περιεχομένου είναι περισσότερο εμπειρικός.

### **3. Η ταξινόμηση σε κατηγορίες και η επεξεργασία των αποτελεσμάτων.**

Μετά τον καθορισμό των διαφόρων κατηγοριών ταξινόμησης επιχειρείται η ταξινόμηση αυτή καθεαυτή. Αυτό δεν αποτελεί απλά μια μηχανική ενέργεια, γιατί οι κατηγορίες προσδιορίζονται με τρόπο αφηρημένο. Επομένως είναι δύσκολο συνήθως, μια δεδομένη λέξη να ταξινομηθεί σ' αυτήν ή στην άλλη κατηγορία.

Οι επαληθεύσεις είναι απαραίτητες για τη διαπίστωση της εγκυρότητας και της πιστότητας των κατηγοριών, γιατί είναι ουσιώδες, η ταξινόμηση να γίνεται αντικειμενικά, δηλ. να μην εξαρτάται από τον προσωπικό συντελεστή εκείνου, ο οποίος προβαίνει στην ταξινόμηση. Η αξίωση για την αντικειμενικότητα αποτελεί ένα από τα χαρακτηριστικά της μεθόδου. Εξ' άλλου χωρίς την αντικειμενικότητα, δεν θα ήταν δυνατό να επιτευχθεί η διαλογή δια μέσου της συλλογικής εργασίας, πράγμα το οποίο αποτελεί ένα άλλο χαρακτηριστικό της α.τ.π.

Μετά το τέλος της ταξινόμησης, το κείμενο βρίσκεται κατά κάποιο τρόπο αποδιαρθρωμένο σε μια σειρά άνισων «στηλών» (από λέξεις, φράσεις, παραγράφων κ.λ.π.) των οποίων οι διαστάσεις έχουν μετρηθεί επακριβώς. Έτσι το κείμενο έχει μετατραπεί, κατά κάποιο τρόπο, σε αριθμούς. Απ' αυτή τη στιγμή είναι δυνατή η επεξεργασία αυτών των αριθμών με τις συνηθισμένες μαθηματικές διαδικασίες.

## **B. Ο καθορισμός των κατηγοριών.**

Τώρα μας απομένει να περιγράψουμε τους μηχανισμούς αυτής της προσαρμογής, να εκθέσουμε τη διαδικασία που χρειάζεται για να καταλήξουμε στη διατύπωση των κατηγοριών που αναλύουμε και το μέσο με το οποίο μπορούμε να επαληθεύσουμε εκ των προτέρων την αξία των κατηγοριών.

### **α) Η διατύπωση των κατηγοριών**

Η εξέταση αυτού του προβλήματος αποδεικνύει ότι η συστηματοποίησή είναι στενά δεμένη με την διαδικασία της έρευνας.

#### **1) Γενικές κατηγορίες.**

Έχει υποστηριχθεί ότι τα πλαίσια της ανάλυσης πρέπει να προσαρμόζονται σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση. Υπάρχουν όμως και γενικές κατηγορίες, όπως οι κατηγορίες του κοινωνικό – οικονομικού επιπέδου, φύλου, ηλικίας, κ.τ.λ.

Οι γενικές αυτές κατηγορίες έχουν πολύ λίγο αναπτυχθεί. Σ' αυτόν τον τομέα έχουν κάνει προσπάθειες ο Laswell και ο White. Όμως οι προσπάθειες αυτές ήταν αποτυχημένες. Δεν πρέπει ωστόσο να τους κρίνουμε αυστηρά, γιατί η αποτυχία τους οφείλεται στην ανυπαρξία ανάλυσης περιεχομένου σ' αυτόν τον τομέα. Αυτό συμβαίνει εξαιτίας των κενών της συστηματοποίησης στην κοινωνική επιστήμη, στην έλλειψη μιας τυπολογίας, που ισχύει στους περισσότερους κλάδους της κοινωνικής επιστήμης, στην έλλειψη μιας «κοσμογονίας» του συνόλου. Οι προσπάθειες των Laswell, White, Berelson και Walpes σχετικά με τους πολιτισμικούς συντελεστές έχουν το μειονέκτημα ότι είναι εμπειρικές. Το μόνο πλεονέκτημα των κατηγοριών που προορίζονται για ανάλυση είναι ότι προσαρμόζονται στον τομέα που εξετάζεται κάθε φορά. Ο εμπειρισμός αυτός είναι αναπόφευκτος αφού δεν υπάρχει συστηματοποίηση.

#### **2) Οι επιμέρους κατηγορίες.**

Αυτές οι κατηγορίες είναι πάρα πολλές. Η διατύπωσή τους γίνεται σε τρία στάδια:

1ο στάδιο: Προσδιορίζουμε τις υποθέσεις εργασίας πάνω στις οποίες θα στηριχθεί η έρευνα μας και το αντικείμενο που τίθεται για απόρριψη ή επαλήθευση.

**2ο στάδιο:** Εξετάζουμε την γενική διαδικασία διατύπωσης των υποθέσεων χωρίς όμως να στηριχθούμε στην εξέταση των τεκμηρίων που αναλύονται. Βέβαια η συνοπτική τους εξέταση θα βοηθήσει στον προσδιορισμό των υποθέσεων. Όμως δεν πρέπει να αρκεστούμε σ' αυτή παρά να επιχειρήσουμε μια μερική και περιορισμένη συστηματοποίηση στον τομέα τον οποίο μας προτείνεται να εξετάσουμε.

Αφού προσδιοριστούν οι υποθέσεις μετατίθενται στις κατηγορίες για ανάλυση. Σ' αυτό το σημείο πρέπει να αναφερθεί σαν παράδειγμα η έρευνα των Berelson και Salter πάνω στη συμπεριφορά διάφορων εθνικών ομάδων. Η πρώτη υπόθεση είναι: «το μεγαλύτερο μέρος των συμπαθητικών χαρακτήρων που επικρατούν υπάγονται στην πλειοψηφούσα εθνική ομάδα, οι μειοψηφούσες ομάδες χαρακτηρίζονται για τους μη συμπαθητικούς χαρακτήρες ή είναι δευτερεύουσας σημασίας».

Αυτή η υπόθεση αναλύεται σε τρεις κατηγορίες: 1) Η εθνική ταύτιση των χαρακτήρων της ιστορίας (πλειοψηφούσα, μειοψηφούσα ομάδα) 2) οι ρόλοι στην ιστορία (κύριοι και δευτερεύοντες) 3) ο βαθμός της επιδοκμασίας (συμπαθητικοί και μη συμπαθητικοί χαρακτήρες).

**3ο στάδιο:** Στο τρίτο στάδιο γίνεται η ακριβής διατύπωση των κατηγοριών που αναλύονται. Πρέπει να καθοριστούν με σαφήνεια κατευθυντήριες γραμμές έτσι ώστε να μπορεί ο κάθε ερευνητής να κατανοεί τις κατηγορίες κατά τον ίδιο τρόπο που τις κατανοούν και οι άλλοι ερευνητές της ομάδας. Επίσης πρέπει να είναι ομοιογενής η διάταξη των ενοτήτων που θα ακολουθούν στις διάφορες κατηγορίες. Και αυτό γίνεται γιατί αν γίνει κάποιο λάθος σ' αυτό το στάδιο η έρευνα δεν θα έχει καμία αξία. Ο καθορισμός των κατευθυντήριων γραμμών γίνεται σε διάφορα στάδια. Μετά από μια πρώτη διατύπωση προβαίνουμε στην ανάλυση μερικών τεκμηρίων – δειγμάτων.

Ανάλογα με το αποτέλεσμα της ανάλυσης αυτής τροποποιούμε τον προσδιορισμό των κατηγοριών. Μπορεί να ανακαλύψουμε ότι μερικές κατηγορίες δεν μας χρειάζονται. Σ' αυτό τον τομέα με τους διάφορους τρόπους επαλήθευσης που χρησιμοποιούμε έχουμε αρκετή επιτυχία.

## **β) Η επαλήθευση των κατηγοριών.**

Μας παρουσιάζονται τώρα δυο προβλήματα. Το πρόβλημα της πιστότητας και το πρόβλημα της εγκυρότητας των κατηγοριών.

**Η πιστότητα των κατηγοριών:** Η ανάλυση του περιεχομένου πρέπει να είναι αντικειμενική. Για να είναι όμως αντικειμενική πρέπει όλοι οι ερευνητές να ερμηνεύουν τις κατηγορίες κατά τον ίδιο τρόπο κατατάσσοντας τις ίδιες ενότητες μέσα στις κατηγορίες. Αν οι ερευνητές κάνουν την ανάλυση σε απομακρυσμένα χρονικά διαστήματα θα πρέπει να ερμηνεύσουν τις κατηγορίες με τον ίδιο τρόπο.

Οι μέθοδοι επαλήθευσης της πιστότητας είναι απλές. Μια μέθοδος είναι να δοθούν τα τεκμήρια που πρέπει να αναλυθούν χωριστά σε δυο ερευνητές και μετά να συγκριθούν τα αποτελέσματα. Μια άλλη μέθοδος είναι να δοθούν τα τεκμήρια που πρέπει να αναλυθούν σε δυο ερευνητές σε διαφορετικά όμως χρονικά διαστήματα και μετά να υπολογιστεί η συσχέτιση των αποτελεσμάτων.

Από τις δύο αυτές μεθόδους η πρώτη είναι η πιο καλή γιατί στη δεύτερη μέθοδο είναι πιθανόν να παίζει ρόλο μια ανάμνηση που θα επηρεάσει τον ερευνητή. Είναι επίσης πιο σπουδαία στην πράξη. Αν η πιστότητα σε σχέση με τους δυο ερευνητές είναι ικανοποιητική τότε είναι εξίσου ικανοποιητική και ως προς το χρόνο.

Στην πράξη πολλές φορές έχουν διεξαχθεί αναλύσεις περιεχομένου χωρίς να ελεγχθεί η αξιοπιστία των κατηγοριών. Έτσι όμως τους αφαιρείται κάθε ακριβής σημασία. Η αντίθεση

φυσικά γίνεται λιγότερο ισχυρή αν η κατάταξη των κατηγοριών έχει γίνει από έναν μόνο ερευνητή. Παραμένει όμως κατά ένα μεγάλο ποσοστό υποκειμενική. Καμία ανάλυση σοβαρού περιεχομένου δεν μπορεί να υποστεί δοκιμασία πιστότητας.

**Η εγκυρότητα των κατηγοριών:** Πιστό θεωρείται ένα όργανο που δίνει το ίδιο αποτέλεσμα όποτε και από οποιονδήποτε και αν χρησιμοποιηθεί, θεωρείται έγκυρο όταν μετρά σωστά το αντικείμενο που τίθεται για μέτρηση. Η πιστότητα όμως δεν συνεπάγεται την εγκυρότητα.

Ας υποθέσουμε ότι υπάρχει ένα μέτρο του οποίου κάθε εκατοστό στην πραγματικότητα είναι 0,009μ. δηλαδή αυτό το μέτρο θα είχε μήκος 0,90μ. Οι μετρήσεις του θα ήταν οι ίδιες πάντοτε. Δεν θα ήταν όμως έγκυρο. Το πρόβλημα της εγκυρότητας δεν εμφανίζεται παρά μόνο όταν υπάρχει μια κλίμακα μέτρησης προσδιοριζόμενη ανεξάρτητα από το όργανο που χρησιμοποιείται δηλαδή, όταν υπάρχει ένα μέτρο – κλίμακα που να πιστοποιεί την εγκυρότητα του μέτρου που χρησιμοποιήσαμε. Σε πολλές περιπτώσεις (πράγμα που δεν συμβαίνει στη ανάλυση περιεχομένου) οι κατηγορίες που χρησιμοποιούνται, προσδιορίζονται από τις ίδιες για τις ίδιες. Οι μετρήσεις που γίνονται δεν είναι έγκυρες παρά μόνο σε σχέση με αυτό τον προσδιορισμό: όμως δεν υπάρχει μέτρο – κλίμακα. Αυτό συμβαίνει όταν χρησιμοποιούμε κατηγορίες που προέρχονται από τα τεκμήρια που αναλύσαμε. Πρέπει λοιπόν με την παρουσίαση των αποτελεσμάτων να καθορίζονται και οι ορισμοί των κατηγοριών που χρησιμοποιούνται κάθε φορά. Πρόβλημα εγκυρότητας τίθεται όταν χρησιμοποιούμε γενικές κατηγορίες.

Ας υποθέσουμε ότι χρησιμοποιούμε για την ανάλυση τις κατηγορίες «κομμουνισμός, δημοκρατία και φασισμός». Υπάρχουν γενικές αντιλήψεις σχετικές με αυτές τις έννοιες. Πρέπει να ερευνήσουμε αν αυτοί οι ορισμοί ανταποκρίνονται σε αυτές τις αντιλήψεις. Όμως στην πράξη η επαλήθευση είναι σχεδόν αδύνατη. Πρέπει επομένως, να αρκεστούμε στον ακριβή καθορισμό των ορισμών που χρησιμοποιούνται έτσι ώστε να μπορούμε να εκτιμούμε την ακριβή σημασία του καθενός.

Μερικοί μελετητές έχουν προτείνει μια μέθοδο εξακρίβωσης της εγκυρότητας σύμφωνα με τις κλασικές μεθόδους ανάλυσης που χρησιμοποιούνται από εξειδικευμένα άτομα. Για παράδειγμα ο Baldwin διεξήγαγε μια ανάλυση περιεχομένου σε μια σειρά επιστολών για να καθορίσει τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας του επιστολογράφου. Συνέκρινε τα αποτελέσματα αυτά με εκείνα μιας εντυπωσιακής ερμηνείας που έγινε από ειδικευμένους ψυχολόγους. Η μέθοδος αυτή πλησιάζει τις κλασικές μεθόδους κατά πολύ.

### **3. Μονάδες ανάλυσης του περιεχομένου και βασικός διαχωρισμός.**

«Μονάδες ανάλυσης» ονομάζονται τα προς ταξινόμηση αναλυόμενα στοιχεία του αντικειμένου της έρευνας. Ο αρχικός διαχωρισμός σχηματίζει δυο ομάδες:

Την Α' ΟΜΑΔΑ που την αποτελούν στοιχεία γραμματικής προελεύσεως και είναι οι μονάδες ανάλυσης με γραμματική βάση, δηλαδή λέξεις, φράσεις και παράγραφοι, και την Β' ΟΜΑΔΑ που την αποτελούν τα λοιπά στοιχεία ή μονάδες ανάλυσης με τη γραμματική βάση, που είναι τεκμήρια όπως εφημερίδες, ραδιοφωνικές εκπομπές, βιβλιογραφία κ.λ.π.

Η Α' ομάδα διακρίνεται σε δυο κατηγορίες: 1) στην ανάλυση των λέξεων, 2) στην ανάλυση των φράσεων και των παραγράφων.

Η Β' ομάδα διακρίνεται σε τρεις κατηγορίες: 1) στην ανάλυση κατ' αυτοτελή τεκμήρια, 2) στην ανάλυση κατά χώρο, και 3) στους χαρακτήρες.

## **A. A' ΟΜΑΔΑ**

### ***α. 1) Κατηγορία «ανάλυση λέξεων».***

Ο Laswell την αποκαλεί ανάλυση των συμβόλων και οι Leit και Rool ανάλυση των «όρων». Η βάση της ανάλυσης είναι όμως πάντα η ίδια, δηλαδή οι λέξεις, οι οποίες ταξινομούνται αντικειμενικά στις προκαθορισμένες κατηγορίες. Εδώ θα διακρίνουμε δυο τρόπους ανάλυσης ανάλογα με το αν αριθμούνται σ' ένα κείμενο όλες οι λέξεις ή μόνο ορισμένες από αυτές που θεωρούνται ως σύμβολα ή λέξεις κλειδιά.

#### **1.1 Ανάλυση συμβόλων η λέξεων - κλειδιά.**

Σύμφωνα με αυτή τη μέθοδο παίρνουμε το προς ανάλυση κείμενο και εντοπίζουμε τις λέξεις κλειδιά και στην συνέχεια συντάσσουμε έναν κατάλογο από αυτές. Οι λέξεις κλειδιά είναι αυτές που εκφράζουν τις τάσεις και τις στάσεις του συγγραφέα ή του ομιλητή μέσα στο κείμενο ή στον λόγο προς ανάλυση αντίστοιχα.

Το επόμενο βήμα είναι η αναζήτηση της συχνότητας με την οποία χρησιμοποιείται η κάθε μια από αυτές. Όσες λέξεις είναι σημασιολογικά συγγενείς μπορούν να ταξινομούνται μαζί. Μ' αυτόν τον τρόπο η λέξη εξετάζεται όχι τόσο ως γραμματική μονάδα αλλά ως έννοια, δηλαδή ποια είναι η σημασία της, τι κρύβει εννοιολογικά και πως χρησιμοποιείται ως μονάδα ανάλυσης.

#### ***β. Χρήση 1.1***

Η μέθοδος αυτή βρίσκει εφαρμογή στον τύπο, στους προεδρικούς λόγους, στα προεκλογικά προγράμματα, στην προπαγάνδα κ.λ.π., όπου είναι δυνατό να αναλυθούν οι λέξεις κλειδιά, να καταφέρουμε έτσι να διαβάσουμε πίσω από τις γραμμές και να αποφύγουμε την αποπλάνηση ή τροφοδότηση λανθασμένων και εκμαυρισμένων πληροφοριών. Επίσης χρησιμοποιείται σε συγκριτικές μελέτες, για παράδειγμα αναφέρω αυτές επί του παγκοσμίου Τύπου που βασίστηκαν στην απογραφή ορισμένων λέξεων – συμβόλων από τα κύρια άρθρα εφημερίδων (λέξεις όπως ελευθερία, φασισμός, δημοκρατία, κομμουνισμός κ.λ.π.).

Ανάλογα με την πολιτική γραμμή και των μηνυμάτων που ήθελε να περάσει η 'Χ' εφημερίδα κάθε λέξη έπαιρνε και διαφορετικό εννοιολογικό περιεχόμενο. Η μελέτη των συμβόλων στον τύπο έγινε κυρίως από τον Laswell και τους οπαδούς του. Επίσης ο Martin το 1936 μελέτησε τα εθνικιστικά σύμβολα στην παιδική φιλολογία και το 1937 ο Mac Diarmid ανέλυσε λέξεις κλειδιά στα προεδρικά μηνύματα προς το αμερικανικό έθνος. Τέτοιου είδους έρευνες έγιναν και στη Γαλλία σε προεκλογικούς λόγους επί τη ευκαιρία των εκλογών της 2ας Ιανουαρίου του 1956.

#### **1.2 Ανάλυση γενική των λέξεων.**

Εδώ η λέξη εξετάζεται από άποψη λειτουργικότητας μέσα στο κείμενο ή το λόγο. Αν δηλαδή η λέξη είναι δράσεων ή παθητική, αναφέρεται στο παρελθόν, το παρόν ή το μέλλον, αν αφορά τον ομιλητή άμεσα ή αναφέρεται σ' άλλα πρόσωπα (π.χ. σε πολιτικούς λόγους, όπου μπορεί η λέξη να αναφέρεται στο λαό, στο κοινοβούλιο, στην κυβέρνηση ή σε άλλες πολιτικές παρατάξεις).

#### ***Χρήση 1.2***

Η μέθοδος αυτή βρίσκει εφαρμογή στις πολιτικές και κοινωνικές επιστήμες όπως αναφέραμε και στο παραπάνω παράδειγμα, κυρίως όμως χρήση της γίνεται στην φιλολογία ως μέθοδος ανάλυσης του ύφους των συγγραφέων. Αν για παράδειγμα οι λέξεις σε ένα κείμενο είναι ομαλές, κατανοητές, με χάρη, λεπτότητα και κομψότητα τότε το ύφος είναι γλαφυρό. Έτσι συχνά αναγνωρίζουμε ανάλογα με το ύφος συγγραφής και σύνθεσης των λέξεων του συγγραφέα ή ποιητή που έγραψε κείμενο ή ποίημα.

Αξίζει επίσης να υπογραμμίσουμε μια σημαντική εξέλιξη της ανάλυσης του περιεχομένου μέσω λέξεων, που αφορά κυρίως την κοινωνική επιστήμη. Πρόκειται για τις μεθόδους του «ευανάγνωστου» (κυρίως στον Τύπο) που αναπτύχθηκαν αρκετά στις Η.Π.Α. Σκοπός τους είναι ο προσδιορισμός του βαθμού των δυσχερειών αναγνώσεως του κειμένου. Έτσι είναι δυνατό να καταρτιστούν κανόνες του ευανάγνωστου ύφους, που βασίζονται στο μήκος των λέξεων, στην χρήση τους στο καθημερινό λεξιλόγιο, στον αριθμό λέξεων με προστατικά ή επιτακτικά μόρια κ.λ.π.

## **2 Κατηγορία: «ανάλυση φράσεων και παραγράφων»**

Εδώ η μονάδα ανάλυσης αποτελείται από μια ομάδα λέξεων που συνδέονται γραμματικά και σχηματίζουν μια φράση ή μια παράγραφο. Οι αναλύσεις όμως του περιεχομένου δεν στέκονται απλώς στην γραμματική τους σύνδεση μέσα στο κείμενο αλλά προχωρούν στην έννοια του θέματος που πραγματεύεται. Έτσι δημιουργούνται αντιθετικές θέσεις ως προς την έκταση της μονάδας ανάλυσης.

Οι αντίληψεις είναι δυο:

1η αντίληψη: Μονάδα ανάλυσης είναι η ομάδα λέξεων που συμπεριλαμβάνονται είτε μεταξύ δυο τελειών, φράση, είτε μεταξύ δυο τελειών με αλλαγή σειράς στο κείμενο, παράγραφος. (γραμματικός ορισμός).

- Αντίληψη επί γραμματικής βάσης –

2η αντίληψη: Μονάδα ανάλυσης είναι η ομάδα λέξεων που περιέχονται μεταξύ δυο τελειών, αυτή τη φορά όμως από την άποψη του θέματος, της έννοιας, δηλαδή του νοήματος που περιλαμβάνει κάθε φράση ή παράγραφος (σημασιολογικός ορισμός). Η δυσκολία εδώ βρίσκεται στις σύνθετες νοηματικά φράσεις, όπου μπορούν δυο ή και περισσότερες έννοιες να αλληλοτέμνονται.

Παράδειγμα: Η εργατικότητα της Μαρίας της εξασφάλισε μια θέση στο πανεπιστήμιο. Η φράση αυτή παρουσιάζει δυο διατυπώσεις. Πρώτον ότι η Μαρία είναι εργατική και δεύτερον ότι πέτυχε στο πανεπιστήμιο. Σε μια ανάλυση γραμματολογικής άποψης θα μπορούσε να ληφθεί το κύριο θέμα της φράσης και να αποτελέσει μια μονάδα ανάλυσης. Σε μια ανάλυση κατά θέμα θα έπρεπε να υπολογιστούν και οι δυο διατυπώσεις και να αποτελέσουν δυο μονάδες ανάλυσης.

Το θέμα βρίσκεται καθαρά στην επιλογή του ερευνητή.

## **β) Χρήση της 2 γενικώς.**

Οι αναλύσεις αυτές αφορούν την μελέτη της προπαγάνδας, την επίδραση των επικοινωνιών επί της κοινής γνώμης κ.λ.π.

Αναφέρω τα ακόλουθα παραδείγματα.

1) Μελέτη του Laswell σχετικά με την ανάλυση του «Άξονος», ραδιοφωνικός σταθμός των Ναζί στη Γερμανία κατά τη διάρκεια του πολέμου. Μελέτησε λοιπόν το περιεχόμενο της προπαγάνδας του ραδιοφώνου του «Άξονος» και το περιεχόμενο των εφημερίδων που εκδίδονται στις Η.Π.Α από την αμερικανό – γερμανική ένωση.

Η μελέτη απέδειξε, ότι υπήρχαν αυστηρές παραλλαγές μεταξύ προπαγάνδας των Ναζί και των Θεμάτων που ανέπτυσαν οι εφημερίδες, Η μελέτη αυτή χρησιμοποιήθηκε κατά τη δίκη εναντίον της ενώσεως.

Αυτού του είδους οι μελέτες είναι καλό να αποτελούν ενδείξεις και όχι αποδείξεις γιατί η δικαστική τους χρήση μπορεί να αποβεί επικίνδυνη.

2) Μελέτες του Berelson και Grazia πάνω σε πολιτικούς λόγους του Τσόρτσιλ. Οι ραδιοφωνικοί σταθμοί του Βερολίνου και του Λονδίνου απαντούσαν στους πολιτικούς λόγους που έστελνε ο Τσόρτσιλ κατά τους οποίους διαφαινόταν η κατάσταση που επικρατούσε στην

Αγγλία ανάλογα με την χροιά του λόγου του. (π.χ. αμηχανία, αυτοπεποίθηση, αν εμφύχωνε η συνέχαιρε το λαό κ.λ.π.) φαινόταν η πολιτική στάση τόσο της Αγγλίας όσο και των αντιπάλων, πράγμα που βοήθησε τη Γερμανία να εκμεταλλευθεί την ανάλυση των λόγων αυτών και μέσα από τα λόγια του Τσόρτσιλ να εντοπίσουν και τη δική τους θέση σχετικά με τα σχέδια του εχθρού και να τους αντιμετωπίσουν ανάλογα.

3) Παρόμοια μελέτη έγινε και στα μηνύματα που έστειλε ο De Gaul στους «Ελεύθερους Γάλλους» από την Άπω Ανατολή.

## **B' ΟΜΑΔΑ**

### ***α 1) Κατηγορία «Ανάλυση κατ' αυτοτελή τεκμήρια».***

Κατά την μέθοδο αυτή, η μονάδα ανάλυσης είναι ένα αυτοτελές τεκμήριο, που μπορεί να είναι το άρθρο μιας εφημερίδας, μια επιστολή για την ανάλυση της αλληλογραφίας, ένα βιβλίο για βιβλιογραφική μελέτη κ.λ.π.

Παίρνουμε λοιπόν το 'X' τεκμήριο και εντοπίζουμε μέσα σε αυτό τα στοιχεία εκείνα που μας ενδιαφέρουν, δηλαδή αυτά που ανταποκρίνονται στον προσανατολισμό της ανάλυσης.

### ***β) Χρήση της 1 (B' ΟΜΑΔΑ): στην πολιτική επιστήμη.***

Η μέθοδος αυτή είναι διαδεδομένη στις μελέτες τύπου, όπου μελετώνται ειδήσεις εφημερίδων, κύρια άρθρα κ.λ.π. Επίσης εφαρμόζεται στη ραδιοφωνία όπου γίνονται συγκριτικές μελέτες των προγραμμάτων, των ειδήσεων, των τρόπων παρουσίασης κ.λ.π. καθώς και σε πολιτικά συνθήματα (*slogans*). Ειδικότερα οι Jacobson & Laswell ανέλυσαν τα συνθήματα που κάθε χρόνο ακούγονταν στην Ρωσία την 1η Μαΐου στην κόκκινη πλατεία, μέσα από θέματα προπαγάνδας, στα πλαίσια της εορτής της ημέρας. Μελέτες επίσης γίνονται πάνω σε διαφημιστικά συνθήματα που όμως δεν αφορούν άμεσα την πολιτική επιστήμη.

Χρήση της μεθόδου αυτής στα πλαίσια της πολιτικής επιστήμης μπορεί να γίνει σε συγκριτικές μελέτες μεταξύ διαφόρων προπαγανδιστικών προκηρύξεων σε διάφορες χώρες ή στην ανάλυση αλληλογραφίας που λαμβάνουν οι κοινοβουλευτικοί εκπρόσωποι και απ' όπου φαίνονται τόσο οι απόψεις των εκλογέων για τους βουλευτές τους όσο και τα αιτήματά τους για τα οποία θα τους αντιπροσωπεύσουν στη βουλή. Ακόμη μπορούν να αναλυθούν κύρια άρθρα πολιτικών εφημερίδων για μεγάλες χρονικές περιόδους που επιτρέπουν τον προσδιορισμό της εξέλιξης των πολιτικών κομμάτων.

Αυτή η μέθοδος είναι γρήγορη, απλή και η εργασία που απαιτείται, ανάλογη με τα αποτελέσματα.

### ***β) Χρήση της 1 (B' ΟΜΑΔΑ): στις υπόλοιπες κοινωνικές επιστήμες.***

Βρίσκει εφαρμογή στην βιβλιογραφική μελέτη, στις μελέτες των κινηματογραφικών ταινιών, του ραδιοφωνικού θεάτρου, της έκφρασης της κοινής γνώμης μέσω των γελοιογραφιών και σκίτσων (ανάλογη εργασία Albig 1939). Ο Sorokin μετέφερε την μέθοδο αυτή στη ζωγραφική, ο Mueller και στη μουσική κ.λ.π.

### ***2) Κατηγορία: «ανάλυση κατά χώρο».***

Στην μέθοδο αυτή παίρνουμε το 'X' προς μελέτη τεκμήριο και το τεμαχίζουμε σ' έναν αριθμό ίσων ως προς την έκταση τεμαχίων. Τα μέρη, τεμάχια αυτά αποτελούν τις μονάδες ανάλυσης. Το είδος αυτό της ανάλυσης του περιεχομένου είναι το λιγότερο ορθολογικό και περισσότερο μηχανικό και εκείνο που κατά σχολιασμό μοιάζει περισσότερο με εικόνα κατατεμαχισμού σαλαμιού.

- Οι μονάδες του χώρου.

Οι μονάδες του χώρου εξαρτώνται από τη φύση του προς ανάλυση τεκμηρίου. Ως παράδειγμα αναφέρω ότι η μονάδα ανάλυσης του βιβλίου είναι η σελίδα, για τον τύπο η στήλη ή η τυπογραφική αράδα, για τη ραδιοφωνία ο χρόνος της εκπομπής, για τις κινηματογραφικές ταινίες το αρνητικό κ.λ.π. Εδώ πρέπει να σημειώσω ότι η κάθε μονάδα ανάλυσης έχει διαφορετική σημασία για το κάθε τεκμήριο. Ένα έργο δηλαδή που είναι τυπωμένο σε μικρά στοιχεία, η σελίδα ως μονάδα ανάλυσης δεν έχει την ίδια σημασία για ένα βιβλίο που είναι τυπωμένο σε μεγάλα στοιχεία.

### **Χρήση 2) της ανάλυσης κατά μονάδα χώρου.**

Ο χώρος που καταλαμβάνει μέσα στο κείμενο κάθε θέμα μετρημένος σε μονάδες ανάλυσης μας δείχνει το πόσο σημαντικό είναι το θέμα αυτό κατά την άποψη του συγγραφέα, ομιλητή, του εκδότη κ.λ.π.

Παράδειγμα: Αν μια εφημερίδα όπου μονάδα ανάλυσης είναι η στήλη παρατηρούμε ότι μια είδηση καλύπτει ευρύ χώρο, δηλαδή είναι αφιερωμένες για αυτήν πολλές στήλες, αυτό μας δείχνει ότι ο εκδότης ή η παράταξη που εκπροσωπεί η εφημερίδα δίνει ιδιαίτερη σημασία στη συγκεκριμένη είδηση.

### **3) Χαρακτήρες.**

Ένας ορισμένος αριθμός αναλύσεων του περιεχομένου χρησιμοποιεί ως μονάδα ανάλυσης την προσωπικότητα ή τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά γνωρίσματα του χαρακτήρα ενός ατόμου. Τα στοιχεία δηλαδή που αποτελούν το χαρακτήρα του λαμβάνονται ως μονάδες ανάλυσης.

### **Χρήση 3)**

Η μέθοδος αυτή είναι δύσχρηστη και τέτοιες αναλύσεις δεν γίνονται συχνά. Ως παράδειγμα μπορεί να αναφερθεί η μελέτη του Berelson πάνω στα γνωρίσματα των χαρακτήρων όσων ήταν υποψήφιοι για τη θέση του αντιπροέδρου στα συνέδρια των αμερικανικών κομμάτων. Επίσης, οι χαρακτήρες βρίσκουν εφαρμογή στη μελέτη των εθνικών στερεοτύπων πολιτικών αρχηγών, ηγετών κ.λ.π.

Η μέθοδος εφαρμόζεται στην ανάλυση των βιογραφιών, θεατρικών έργων, κινηματογραφικών ταινιών, ραδιοφωνικών serial, όπου οι χαρακτήρες πρωταγωνιστούν κυρίως με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά γνωρίσματα αποτέλεσαν αντικείμενο ενδιαφερουσών μελετών.

## **Ανάλυση περιεχομένου. Τα πλαίσια της ανάλυσης**

Η βασική ιδέα της ανάλυσης του περιεχομένου συνίσταται στην ταξινόμηση των στοιχείων ενός κειμένου σ' έναν ορισμένο αριθμό κατηγοριών εκ των προτέρων καθορισμένων. Οι κατηγορίες αυτές αποτελούν το πλαίσιο ταξινόμησης, τις «θυρίδες» όπως αλλιώς ονομάζονται. Αποτελούν απλά τα πλαίσια της ανάλυσης του περιεχομένου.

Η διατύπωση των κατηγοριών από τον ερευνητή αποτελεί και το πιο σημαντικό στάδιο της ανάλυσης του περιεχομένου. Ο Berelson γράφει χαρακτηριστικά σε ένα εγχειρίδιό του: «*Η ανάλυση του περιεχομένου επιτυγχάνει η αποτυγχάνει ανάλογα με τις κατηγορίες του*». Πραγματικά η επεξεργασία του διαλεγμένου υλικού του κειμένου έχει δευτερεύουσα σημασία μπροστά στη διατύπωση των κατηγοριών, οι οποίες χρησιμεύουν ως πλαίσιο για αυτή τη διαλογή.



## **Οι διάφορες κατηγορίες**

Η ποικιλία των κατηγοριών είναι σχεδόν άπειρη, μια και οι ερευνητές μπορούν σε κάθε σχεδόν ανάλυση να επινοούν και νέες. Εξαιτίας λοιπόν της ποικιλίας τους είναι δύσκολη η ταξινόμηση των τύπων των διαφόρων κατηγοριών. Ο Berelson είχε προτείνει τη διάκριση των κατηγοριών σε εκείνες που αναφέρονται στο «τι λέγεται» και σε εκείνες που αναφέρονται στο «πώς λέγεται». Στην πράξη όμως ο διαχωρισμός μεταξύ των δυο τύπων δεν είναι απλός. Παρόλα αυτά κάνοντας μια προσπάθεια ταξινόμησης των κατηγοριών τις διακρίναμε στους εξής τύπους:

### **A. Οι κατηγορίες του υλικού.**

Πρόκειται για το υλικό, το οποίο εξετάζεται μέσα στο αναλυόμενο κείμενο. Τις κατηγορίες του υλικού μπορούμε να τις διακρίνουμε σε δυο τύπους ειδικότερων κατηγοριών:

1. Στις κατηγορίες που αναφέρονται στα διαπραγματευόμενα θέματα. Πολλές αναλύσεις του περιεχομένου βασίζονται πάνω στη δημιουργία κατηγοριών που αναφέρονται στα διαπραγματευόμενα θέματα των υπό εξέταση τεκμηρίων. Διακρίνουμε π.χ. στις έρευνες του τύπου ως διαπραγματευόμενα θέματα την πολιτική, τα διάφορα συμβάντα, τα спор, τη μόδα, τις διεθνείς ή τοπικές εκδηλώσεις κ.λ.π.

2. Στις κατηγορίες που είναι σχετικές με τις προτεινόμενες μεθόδους. Οι κατηγορίες αυτές στην ουσία δεν είναι τίποτε άλλο παρά μια ποικιλία κατηγοριών, οι οποίες βασίζονται στα υπό εξέταση θέματα. Λαμβάνουμε ως πλαίσιο ανάλυσης τους διάφορους δυνατούς τρόπους ενέργειας. Παραδείγματος χάριν σε μια ανάλυση της πολιτικής επιστήμης το 1941 από τους Berelson και Walpes είχαν επιλεγεί οι ακόλουθες κατηγορίες: α. ανάλυση των γεγονότων, β. προπαγάνδα, γ. διαπραγματεύσεις, δ. οργάνωση, ε. χρησιμοποίηση οικονομικών μέσων, στ. βιαιότητα, ζ. επίδειξη δύναμης.

### **B. Οι κατηγορίες μορφής.**

Οι κατηγορίες αυτές σχετίζονται με τον τρόπο με τον οποίο διεξάγεται η διαπραγμάτευση των διαφόρων θεμάτων που περιλαμβάνονται μέσα στο κείμενο. Τις κατηγορίες αυτές μπορούμε να τις διακρίνουμε σε τρεις τύπους ειδικότερων κατηγοριών:

1. Στις κατηγορίες που αναφέρονται στην κύρια μορφή ομιλίας. Οι κατηγορίες αυτού του είδους αναζητούν να προσδιορίσουν τι φανερώνει ο τρόπος διατύπωσης των διαπραγματευόμενων θεμάτων μέσα στο υπό ανάλυση τεκμήριο. Αν φανερώνει π.χ. απειλή, έπαινο, κ.λ.π. Ο Laswell είχε προτείνει στις κατηγορίες αυτές την εξής διάκριση: της διακήρυξης των γεγονότων, της διακήρυξης των προτιμήσεων και της διακήρυξης των πεποιθήσεων. Σε μια μελέτη που έγινε από τους Wyant και Herzog το 1941 πάνω στην αλληλογραφία την οποία ελάμβαναν τα μέλη του Κογκρέσου, οι παραπάνω συγγραφείς είχαν βασικά επιλέξει τις εξής κατηγορίες, οι οποίες αναφέρονταν στην κύρια μορφή της ομιλίας: α. κατηγορίες απειλών, β. φιλοφρονήσεων, γ. κριτικής, δ. προσφοράς αγωγής.

2. Στις κατηγορίες της έντασης. Εδώ ως στάση εννοούμε την επίδραση που ασκεί το αναλυόμενο κείμενο στο κοινό στο οποίο αναφέρεται. Οι κατηγορίες της έντασης αναζητούν να προσδιορίσουν την αξία του ερεθίσματος καθώς και τη δύναμη με την οποία αυτό επενεργεί στο κοινό στο οποίο αναφέρεται το κείμενο και από το οποίο κείμενο προκαλείται το ερέθισμα. Η χρησιμοποίηση τέτοιων κατηγοριών στην ανάλυση του περιεχομένου καθιστά την ανάλυση δύσκολη αλλά συνάμα σημαντική.

Προκειμένου τώρα να προσδιορίσουμε την αξία του ερεθίσματος και τη δύναμη με την οποία επενεργεί πάνω στο κοινό, προχωρούμε στην ανάλυση προσδιορίζοντας προκαταρκτικά «συγκινησιακούς όρους» μετρώντας συνάμα τη σχετική συχνότητα με την οποία επαναλαμβάνεται μέσα στο τεκμήριο. Άλλοτε πάλι σε άλλες αναλύσεις αναζητούμε να

μετρήσουμε την ένταση των περιγραφόμενων πράξεων μέσα στο κείμενο. Παραδείγματος χάριν, σε μια έρευνα σχετική με την προπαγάνδα, έγινε προσπάθεια από τους ερευνητές να προσδιοριστεί ένα είδος κλίμακας «ωμοτήτων» οι οποίες αποδόθηκαν στον εχθρό διαμέσου της προπαγάνδας. Από την ανάλυση προέκυψε ότι : α. Οι ωμότητες που έγιναν πάνω σε ανθρώπους ήταν σοβαρότερες από εκείνες που έγιναν πάνω σε άψυχα αντικείμενα. β. Οι ωμότητες εις βάρος συγκεκριμένων ανθρώπων υπήρξαν σοβαρότερες από εκείνες που έγιναν απροσώπως.

3. Οι κατηγορίες που αναφέρονται στα στρατηγήματα. Πρόκειται για κατηγορίες που χρησιμοποιούνται στην ανάλυση περιεχομένου προκειμένου να αναλυθεί ένα κείμενο πάνω στη βάση των χρησιμοποιημένων ρητορικών μεθόδων. Οι ρητορικές μέθοδοι χρησιμοποιούνται για να «καμουφλάρουν», άλλοτε λιγότερο και άλλοτε περισσότερο, τα διάφορα μέσα προπαγάνδας. Αυτές οι κατηγορίες δύσκολα μπορούν να προσδιοριστούν και η χρήση τους παραμένει λεπτή.

## **Γ. Οι κατηγορίες σύμφωνα με τις εκτιμήσεις.**

Εδώ δημιουργούμε κατηγορίες όπου ταξινομούμε τις ενότητες που πρόκειται να αναλυθούν σύμφωνα με τις εκτιμήσεις που έγιναν από εκείνον που έγραψε το τεκμήριο. Σύμφωνα δηλαδή με τις αξίες στις οποίες αναφέρεται, σύμφωνα με τις εξουσίες από τις οποίες καλύπτεται ή σύμφωνα με την προσωπική θέση την οποία λαμβάνει έναντι αυτών των εξουσιών. Μπορούμε να διακρίνουμε τις κατηγορίες αυτές σε τρεις τύπους ειδικότερων κατηγοριών:

1. Στις κατηγορίες που αναφέρονται στα λαμβανόμενες θέσεις του συγγραφέα. Οι πιο απλές διακρίσεις κατηγοριών που μπορούμε να κάνουμε εδώ είναι: α. κατηγορίες επιδοκμασίας – αποδοκμασίας, β. αισιοδοξίας – απαισιοδοξίας, γ. επιβεβαίωσης άρνησης κ.λ.π.

Μπορεί όμως να είναι και πιο σύνθετες όπως: α. κατηγορίες ισχυρώς θετικής στάσης, β. απλώς θετικής στάσης, γ. αμφιταλαντευόμενης στάσης, δ. ουδέτερης στάσης, ε. απλώς αρνητικής στάσης, στ. ισχυρώς αρνητικής στάσης. Ο συνδυασμός των διαφόρων λαμβανομένων θέσεων επιτρέπει την εμβάθυνση στην ανάλυση.

Ένα ενδιαφέρον παράδειγμα αναφέρεται στη μελέτη των Lazarsfeld και Berelson στις προεδρικές εκλογές του 1941 στις Η.Π.Α.. Από τη μια μεριά ανέλυσαν τις εφημερίδες, τα περιοδικά κ.λ.π. ανάλογα με το αν υποστήριζαν τους Ρεπουμπλικάνους ή τους Δημοκρατικούς. Από την άλλη στο εσωτερικό του κάθε κόμματος ανέλυσαν τα τεκμήρια, ανάλογα με το αν υποστήριζαν τον ένα υποψήφιο ή τον αντίπαλό του.

2. Οι κατηγορίες που αναφέρονται στις αξίες. Οι βασικοί προσανατολισμοί σύμφωνα με τους οποίους θα διατυπώσουμε τις κατηγορίες των αξιών θα είναι: καλός η κακός, δίκαιος η άδικος, ωφέλιμος η επιζήμιος, κ.λ.π. Ο Laswell προτείνει στις κατηγορίες αυτές τους εξής προσανατολισμούς: α. κατηγορίες πλούτου (εισοδήματα, χρήμα, υλικά αγαθά), β. υγείας, γ. υπόληψης ή σεβασμού (δύναμη, καλό όνομα, φήμη).

Οι κατηγορίες των αξιών είναι δυνατό να χρησιμοποιηθούν στην πολιτική επιστήμη, γιατί η πολιτική ζωή βασίζεται πάνω σε ένα σύστημα αξιών. Ιδιαίτερα μάλιστα η προπαγάνδα σε περιόδους νικών, προβάλλει θέματα του τύπου: «η δύναμή μας, η ισχύς μας» και σε περιόδους ηττών θέματα σχετικά με την έλλειψη ηθικής από μέρους των εχθρών.

3. Οι κατηγορίες που αναφέρονται στις εξουσίες. Με τον όρο εξουσίες εννοούμε τα πρόσωπα, τις ομάδες και τις αρχές στο όνομα των οποίων εκφράζονται αυτές οι εξουσίες. Παραδείγματος χάριν, σε μια μελέτη, που έγινε στις Η.Π.Α. στο γερμανικό ραδιόφωνο κατά τη διάρκεια του πολέμου, αναλύθηκε η σχετική συχνότητα των αμερικανικών πηγών οι οποίες επιδοκμάζονταν: προσωπικότητες, εφημερίδες, συγκεντρώσεις κ.λ.π.

## **Δ. Κατηγορίες ατόμων και συντελεστών**

1. Κατηγορίες ατόμων. Αυτές αναφέρονται στην προσωπική κατάσταση κάποιου ατόμου όπως τα γνωρίσματα του κ.λ.π. Τέτοιου είδους κατηγορίες δημιουργούμε όταν θέλουμε να γνωρίσουμε την προσωπική κατάσταση, των διηγημάτων, των ραδιοφωνικών εκπομπών κ.λ.π. Δημιουργούμε κατά συνέπεια κατηγορίες οι οποίες να αναφέρονται στα προσωπικά χαρακτηριστικά των ηρώων όπως φύλλο, ηλικία, μόρφωση, κοινωνική θέση, εθνικότητα κ.λ.π. ή να αναφέρονται στα προσωπικά γνωρίσματα τους όπως «γούστα» προτιμήσεις κ.λ.π. Τις κατηγορίες των ατόμων μπορούμε να τις χρησιμοποιήσουμε και στην πολιτική επιστήμη προκειμένου να γνωρίσουμε κάποιους επίσημους, τοπικές προσωπικότητες, κοινοβουλευτικούς ή διοικητικούς παράγοντες κ.λ.π

2. Κατηγορίες συντελεστών. Οι κατηγορίες αυτές αναζητούν να προσδιορίσουν τις ομάδες, τις ενότητες ή τα άτομα, τα οποία εμφανίζονται μέσα στα τεκμήρια που αναλύονται σε κεντρική θέση και συνάμα έχουν την πρωτοβουλία της δράσης.

## **Ε. Κατηγορίες ως προς την προέλευση και τον προορισμό.**

1. Κατηγορίες ως προς την προέλευση. Οι κατηγορίες αυτές αναζητούν την προέλευση του περιεχομένου του κάθε τεκμηρίου. Παραδείγματος χάριν, σε μια ανάλυση του αμερικανικού τύπου από τον Raeuber, όπου χρησιμοποιήθηκαν κατηγορίες που αναφέρονται στην προέλευση των ειδήσεων, ο ερευνητής διέκρινε την προέλευσή τους από την κομητεία, το κράτος, τις ειδήσεις με εθνική προέλευση και τις ειδήσεις που προέρχονται από το εξωτερικό.

2. Κατηγορίες ως προς τον προορισμό. Τέτοιου είδους κατηγορίες χρησιμοποιούμε όταν θέλουμε να προσδιορίσουμε τον σκοπό για τον οποίο προορίζεται το αναλυόμενο τεκμήριο, σε ποιον απευθύνεται κ.λ.π. Παραδείγματος χάριν, χρησιμοποιώντας κατηγορίες ως προς τον προορισμό σε μια ανάλυση ενός πολιτικού λόγου μπορούμε να αναζητήσουμε, να προσδιορίσουμε ποια περικοπή της ομιλίας απευθύνεται στους εργάτες, ποια στις μεσαίες τάξεις κ.λ.π. Εδώ τελειώνουν οι τύποι των διαφόρων κατηγοριών που μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε στην ανάλυση περιεχομένου. Θα πρέπει όμως να τονίσουμε ότι ο παραπάνω πίνακας τον οποίο σκιαγραφήσαμε με τους τύπους των κατηγοριών δεν έχει παρά ενδεικτική αξία.

Προορίζεται κυρίως για να υποβάλλει ιδέες στους ερευνητές, να παρέχει απαραίτητα στοιχεία στη φαντασία τους εν όψει ενός νέου σχεδίου ανάλυσης και αυτό συμβαίνει γιατί τα πλαίσια της ανάλυσης, οι κατηγορίες δηλαδή πρέπει να είναι προσαρμοσμένες σε κάθε περίπτωση ανάλογα με το τεκμήριο που έχουμε για ανάλυση.

## **Διάφοροι τύπου ανάλυσης περιεχομένου**

### **1<sup>ος</sup> ανάλυση της εξερεύνησης η της επαλήθευσης**

Ανάλυση καθορισμένη ή όχι

Ας επιμείνουμε, πρώτα – πρώτα, στη βασική διάκριση, κυρίως ανάμεσα σε όλες τις αναζητήσεις των κοινωνικών επιστημών. Η διάκριση ανάμεσα στην ανάλυση των τεκμηρίων γίνεται με σκοπό την επαλήθευση μιας υπόθεσης, στην ανάλυση, που το αντικείμενο της είναι καθορισμένο, η οποία ξέρει αυτό που ζητά και καθορίζει τα αποτελέσματά της και σε αυτή που ο σκοπός της συνίσταται, πρώτα – πρώτα στην εξερεύνηση. Είναι φανερό ότι η πρώτη είναι πιο εύκολα αυστηρά και συστηματική. Ένας βέβαιος αριθμός κανόνων είναι ήδη εφαρμόσιμος και

αυτή κερδίζει από μια τεχνική προσοχή. Η αναζήτηση των υποθέσεων σ' αντάλλαγμα δεν μπορεί ποτέ να είναι τυποποιημένη, γιατί επικαλείται την προαίσθηση και την εμπειρία.

Αν θέλει κανείς να κάνει μια ταξινόμηση, λαβαίνοντας υπ' όψιν μια ορισμένη ποσότητα, ορισμένα σημαντικά στοιχεία μέσα σε ένα σύνολο πληροφοριών, πρέπει να ξέρει αυτό που θέλει να απαριθμήσει. Όπως η παρατήρηση του A.L. Georgei όταν πραγματοποιεί κανείς αναλύσεις περιεχομένου ποσοτικές πάνω σε έναν μεγάλο αριθμό δεδομένων, χωρίς τη βοήθεια καθαρών υποθέσεων, κατασπαταλά γενικά τον καιρό του και τις προσπάθειές του.

## **2<sup>ος</sup> Ποσοτική ανάλυση, ποιοτική ανάλυση.**

Η ανάλυση περιεχομένου, γεννημένη από μια θέληση ενάντια στη φιλολογική ανάλυση, θεωρούσε την έννοια του ποιοτικού στοιχείου που αυτή εισάγει ως αποκλεισμό από τις προκαταλήψεις της και αντέτασσε το ποιοτικό από το ποσοτικό, εφόσον αποτελούν παρατήρηση από διαφορετικές οπτικές γωνίες: Ο «ιμπρεσιονισμός» ενάντια στη συστηματοποίηση, η υπόθεση στη θέση της επαλήθευσης και ευστροφία ή αυστηρότητα. Επιλογές, ψευδοεπιλογές στην πραγματικότητα του ερευνητή. Ο A.L. Georgei συγκρατεί σαν μόνη σημαντική διαφορά το γεγονός ότι η ποιοτική ανάλυση εστιάζεται στην παρουσία ή την απουσία ενός χαρακτηριστικού δεδομένου, ενώ η ποσοτική ανάλυση αναζητά τη συχνότητα των θεμάτων, λέξεων, συμβόλων που υπάρχουν.

Κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, ο σχολιαστής του ναζιστικού ραδιοφώνου, μεταχειριζόμενος τις επιτυχίες των γερμανικών υποβρυχίων, δηλώνει: «Δεν είμαστε αρκετά αφελείς, ώστε να υποβαθμίσουμε αυτή τη νίκη από μια μελλοντική αβεβαιότητα». Αυτή η μικρή φράση, απομονωμένη μέσα σε μια παραγωγική προπαγάνδα, δε μπορεί να κρατηθεί μέσα σε μια ποσοτική ανάλυση. Πάνω στο πολιτικό σχέδιο, αυτή ήταν πολύ ενδιαφέρουσα σαν αρχή της τοποθέτησης προς φύλαξη του γερμανικού κοινού εν μέσω μελλοντικών διαψεύσεων.

Παρακινούμαστε να δούμε τη διαφορά ανάμεσα στους δυο τύπους αναλύσεων, οι οποίοι εμπεριέχουν την ιδέα της σπουδαιότητάς των καθώς διαμορφώνονται. Μέσα στην ποσοτική ανάλυση, αυτό που είναι σημαντικό είναι αυτό που φαίνεται συχνά, δηλαδή ο αριθμός των φορών που εμφανίζεται η έννοια, φράση κλπ. είναι το κριτήριο σπουδαιότητας. Μέσα στην ποσοτική ανάλυση όμως, εμπλέκεται η ιδέα της σπουδαιότητας με την καινοτομία, το νεωτερισμό, το ενδιαφέρον, την αξία ενός θέματος, αυτοκριτικάρει, γνωρίζοντας ότι κινείται σε έναν χώρο φανερά υποκειμενικό.

Όλη η ανάλυση είναι τοποθετημένη με αυτό τον τρόπο ανάμεσα σε δυο πιθανότητες:

A) Να υιοθετούμε επίλεκτες κατηγορίες, υπολογίζοντας την πραγματικότητα, αλλά η νέα παρουσίαση, τοποθετείται πολύ αργότερα, σε μια λίστα θεμάτων, από τα οποία καθένα θα έχει μια ισχυρή συχνότητα. B) Καθώς συγκεντρώνουμε ξανά τα δεδομένα σ' έναν περιορισμένο αριθμό των κατηγοριών μας, ενδέχεται να αποκλείσουμε μια πληροφορία με αδύναμη συχνότητα, πληροφορία ίσως σημαντική, που θα βρεθεί χαμένη μέσα στο τελικό αποτέλεσμα.

## **3<sup>ος</sup> Ανάλυση άμεση ή έμμεση, επικοινωνία, αντιπροσωπευτική και οργανική.**

Η ποσοτική ανάλυση μεταχειρίζεται πιο συχνά το μέτρο κάτω από μια ορισμένη κατεύθυνση. Η σύγκριση ανάμεσα σε δυο προπαγάνδες παραδείγματος χάριν, θα επιτρέψει τη συγκεφαλαίωση των θεμάτων, ύστερα από την καταγραφή των συμβόλων κ.λπ, καθαρά και απλώς απαριθμισμένα.

Αυτό αντιπροσωπεύει μία μορφή πιο ακατέργαστη. Αλλά μπορεί κανείς, καθώς θα φεύγει από μια ποσοτική ανάλυση να αναζητήσει μια ερμηνεία περισσότερο ικανή, για παράδειγμα αυτό που διαφεύγει της προσοχής κάτω από την καθομιλουμένη. Η έμμεση ερμηνεία, αυτό

δηλαδή που ειπώθηκε πιο πριν, δεν είναι το μόνο απόκτημα της ποιότητας, αυτή μπορεί εντελώς να στηριχθεί και πάνω σε ένα ποσοτικά καθορισμένο περιεχόμενο.

Ας φανταστούμε ότι ένας άρρωστος επιχειρεί με διάφορα τεχνάσματα να προκαλέσει μια αντίδραση στην θεραπεία που του παρέχεται. Το περιεχόμενο της συνδιάλεξης μπορεί να αναλύεται με τρόπο ποσοτικό. Θα βρει κανείς στο υποκείμενο τόσα θέματα ή λεπτά ευχαρίστησης, τόση επιθετικότητα ή πρόκληση, τόσες εκδηλώσεις επίδειξης, σαν αποτέλεσμα των ερεθισμάτων, που δέχεται κ.λ.π. Θα μπορεί κανείς να συγκρίνει τη συμπεριφορά και τη στρατηγική του αρρώστου αυτού με αυτή ενός άλλου, αλλά αυτός ο ποσοτικός καθορισμός των συμπεριφορών για επίδειξη θα απαιτεί το ίδιο μια υπόθεση αναγκαστικά ποσοτική. Ο ποσοτικός καθορισμός αρκείται στο να παρουσιάζει κρυπτογραφημένα αποτελέσματα, με έννοιες που εμφανίζονται πιο συχνά. Όμως, η μεταβολή της στρατηγικής, η φαινομενική ασάφεια του περιεχομένου, που μπορεί να εμφανίσει ο άρρωστος σε σχέση με κάποιον άλλον που επιδιώκει το ίδιο πράγμα υποχρεώνει να επιζητήσουμε μια υπόθεση επεξηγηματική μέσα σε αυτό που διαφεύγει της προσοχής και δεν είναι καθορισμένο ποσοτικά: μια υπόθεση που να εξηγεί την επιθυμία του υποκειμένου να προκαλέσει μια αντίδραση στη θεραπεία.

Η άμεση ποσοτική ανάλυση παρουσιάζει απαντήσεις όμοιες με αυτές που έχουν δοθεί. Η έμμεση ποσοτική ανάλυση μπορεί, μερικές φορές, να φτάσει σε συμπέρασμα όμοιο με αυτό, που ο συγγραφέας θέλησε να αποσιωπήσει. Μέσα σε αυτή την συνθήκη, η ασυνήθιστη σιωπή, το απευθυντέον σήμα, ο ρυθμός των λόγων, η εκλογή των λέξεων μέσα σε ένα γραπτό κείμενο, εν συντομία, τα ακριβή χαρακτηριστικά, που είναι λιγότερο συνειδητά ελεγχόμενα από το συγγραφέα ή τον πομπό της επικοινωνίας, ο οποίος αγνοεί συχνά την αξία του τρόπου της πληροφόρησης, μπορούν να είναι πολύ αποκαλυπτικές. Αυτά τα χαρακτηριστικά αποτελούν πολύτιμες ενδείξεις, που αφορούν το συγγραφέα/πομπό του μηνύματος, προπάντων όταν τούτο αφορά μια επικοινωνία οργανική/δια ζώσης, δηλαδή προορισμένη να δημιουργήσει ένα σίγουρο αποτέλεσμα στο δέκτη, με λανθάνουσα πρόθεση. Αυτό είναι μια εναντίωση στην επικοινωνία την καθαρά αντιπροσωπευτική, που δίνει κάθε πληροφορία φανερά, σχετικά με την κατάσταση του πομπού (ιδέες, προθέσεις κλπ.).

Ο Pool δίνει σαν παράδειγμα την κραυγή του πόνου «Ωχ!» που είναι του «αντιπροσωπευτικού» τύπου και μας ειδοποιεί από τον πόνο αυτό, ο οποίος εκφράζεται, τότε που μια απάτη είναι στο πρώτο οργανικό στάδιο, γίνεται με σκοπό να ενεργήσει πάνω στο δέκτη, να τον προτρέψει να πιστέψει ότι....., να φανταστεί.....κλπ. Σχεδόν όλες οι επικοινωνίες είναι συγχρόνως αντιπροσωπευτικές απόψεις και οργανικές απόψεις. Έτσι, δηλώνει ο Pool, ένας άντρας, που νοιώθει έντονη ζέστη και δίψα, μπορεί να ευχαριστηθεί λέγοντας: «Θεέ μου, πόση ζέστη κάνει!», αυτή είναι η αντιπροσωπευτική άποψη της επικοινωνίας. Αυτό μας πληροφορεί σχετικά με την κατάσταση αυτού του άντρα. Η «οργανική» άποψη, ενώ δεν πληροφορεί σχετικά με την κατάσταση του πομπού, επιχειρεί να προκαλέσει στο δέκτη την απάντηση: «Μπορώ να σας προσφέρω κάτι να πιείτε;».

Μέσα στην πρακτική της ανάλυσης περιεχομένου είναι πολύ σπουδαίο να ξέρουμε αν το μήνυμα είναι «αντιπροσωπευτικό» ή «οργανικό». Στην πρώτη περίπτωση μόνο, αυτό θα κάνει να ενταχθεί μέσα στη φαινομενική του αίσθηση, χωρίς να ωθεί σε περαιτέρω αναζητήσεις. Αντίθετα αν το μήνυμα έχει σαν σκοπό να δημιουργήσει ένα σίγουρο αποτέλεσμα στον δέκτη, ο πομπός θα μεταβάλλει αυτή τη στρατηγική και τα διάφορα μηνύματα, ο σκοπό του θα είναι σταθερός.

#### **4<sup>ος</sup> Ανάλυση της σύμπτωσης και ανάλυση που εκτιμά.**

Αναφέρεται, στην πρώτη περίπτωση, σε προσπάθεια να ξεπεραστεί η απλή συχνότητα, για να μελετηθεί η συνάφεια ανάμεσα στα αντικείμενα που υπάρχουν. Στη δεύτερη περίπτωση, ο ψυχολόγος Osgood προτείνει να διατηρήσει τις δικαστικές αποφάσεις, που τείνουν να φύγουν από σημαντικές συλλήψεις, για να αποκτήσει μια κινητή κλίμακα της εκτίμησης, όπως οι εκδότες.

## **5<sup>ος</sup> Συλληπτική συνδυαστική ανάλυση**

Ενδιαφέρουσα δοκιμή της ολοκλήρωσης στην ανάλυση περιεχομένου των διαφόρων τεχνικών, επιχειρεί να μελετήσει το εσωτερικό ενός σώματος, οροθετώντας τους συνδυασμούς των συλλήψεων, με σκοπό να αποκαλύψει τη θεματική οργάνωση.

### **A. ΕΡΕΥΝΑ ΠΕΔΙΟΥ**

Ως έρευνα ορίζουμε μια μεθοδική αναζήτηση, που αναλαμβάνει κάποιος για να προσθέσει κάτι επί πλέον στις γνώσεις του και στις γνώσεις των άλλων, με την ανακάλυψη σημαντικών πραγμάτων ή την διαμόρφωση/διατύπωση σημαντικών απόψεων (θεωρία).

Στην περίπτωση της ερεύνης σε ανώτερα επίπεδα (π.χ. διδακτορική διατριβή) δεν αρκεί το ότι η διερεύνηση οδηγεί στην βελτίωση της αντίληψης για την υπάρχουσα γνώση, αλλά πρέπει να προσθέτει πραγματικά και κάτι σημαντικό σε αυτήν. Στο επίπεδο των διπλωματικών εργασιών, το ελάχιστο που μπορεί κανείς να επιτύχει είναι να διασφαλίσει ότι τα συμπεράσματα της έρευνάς του θα αντέξουν σε κριτική επαλήθευση έστω κι αν δεν έχει γίνει προσπάθεια θεωρητικής γενίκευσης (Howard & Sharp).

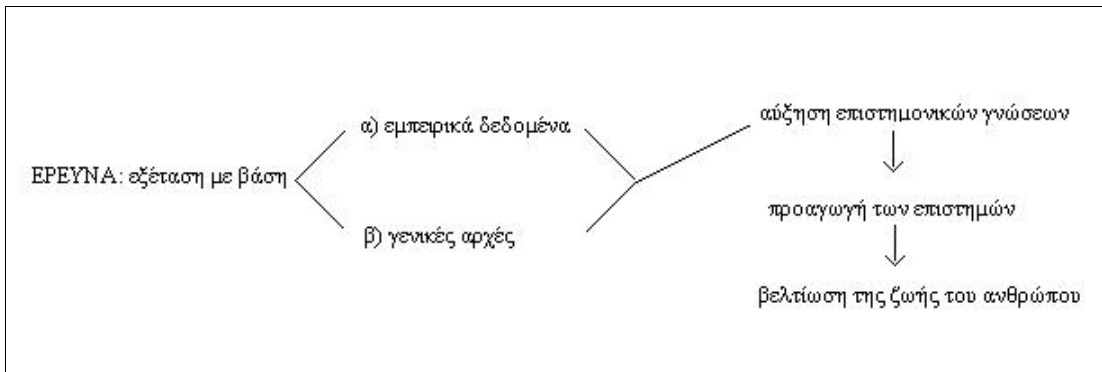
Στο επίπεδο της διδακτορικής διατριβής, «η διατριβή πρέπει να συνιστά σαφή συμβολή στην γνώση του θέματος και να αποδεικνύει την ανακάλυψη νέων γεγονότων (facts) ή την ανάπτυξη μιας ανεξάρτητης κρίσεως» (Παν/μιο Bradford, 1981).

Το πεδίο της έρευνας ακολουθεί μια ταξινόμηση ανάλογη των επιστημονικών πεδίων, όπως κοινωνικές επιστήμες, ιατρικές, φυσικές, ανθρωπιστικές κλπ. Στα υψηλότερα επίπεδα έρευνας, η εργασία μπορεί συχνά να περιλαμβάνει μεταφορά ιδεών από το ένα πεδίο στο άλλο.

Μορφές έρευνας: εργαστηριακά πειράματα, πειράματα πεδίου, έρευνα πεδίου (δημοσκοπήσεις) και μελέτη περιπτώσεων (case study). Παρόλο που η ανάλυση περιεχομένου συνιστά περισσότερο μεθοδολογία, σήμερα θα μπορούσαμε να την κατατάξουμε ως ανεξάρτητη μορφή έρευνας. Μια έρευνα μπορεί να ταξινομηθεί και σύμφωνα με:

- Την μεθοδολογία της
- Τον σκοπό της
- Την προσέγγισή της (μεθοδολογία)
- Την φύση της
- Το πώς συμβάλλει στην γνώση (Καθαρή θεωρία, έλεγχος επικρατούσης θεωρίας, επίλυση συγκεκριμένου προβλήματος, περιγραφή της καταστάσεως όπου βρίσκεται ο συναφής επιστημονικός τομέας κλπ.)

Ο προσδιορισμός ενός καλού ερευνητικού θέματος απαιτεί περίσκεπτη αξιολόγηση της ποιότητάς του, η οποία προκύπτει από την κάλυψη παραγόντων όπως: η τήρηση ποιοτικών κριτηρίων, η αξία των ευρημάτων, το στοιχείο της έκπληξης κλπ.



Σύμφωνα με τον Αμερικανό παιδαγωγό Dewey (1859-1952), επιστημονική έρευνα είναι: «...ενεργητική, επίμονη και συστηματική εξέταση κάθε μορφής γνώσης, με βάση δύο στοιχεία:

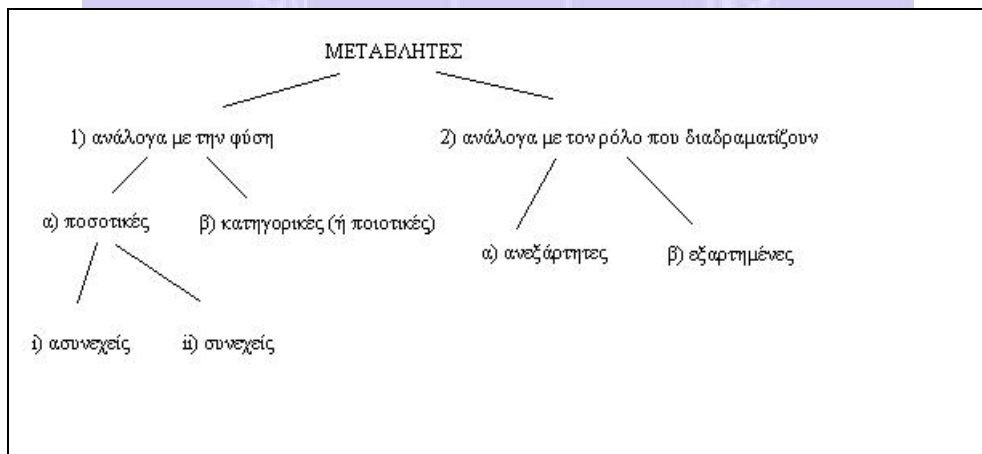
A) τα εμπειρικά δεδομένα τα οποία την επαληθεύουν

B) την γενίκευση, δηλαδή τις γενικές αρχές προς τις οποίες οδηγεί και τείνει».

Γενικά, η επιστημονική έρευνα, περιγράφει εμπειρικά δεδομένα, εξετάζει συστηματικά και αντικειμενικά διάφορες καταστάσεις, γεγονότα, έννοιες – σύμβολα, μεταβλητές, την διόρθωση – επαλήθευση, επέκταση ή γενίκευση μιας γνώσης και την παροχή απαντήσεων σε ερωτήματα και προβλήματα.

Έτσι, η έρευνα συντελεί στην προαγωγή των επιστημών και μέσα από αυτές, στην βελτίωση των συνθηκών ζωής του ανθρώπου.

## B. ΜΕΤΑΒΛΗΤΗ ή ΜΕΤΑΒΛΗΤΟ ΜΕΓΕΘΟΣ



Στις επιστήμες της αγωγής, μεταβλητή είναι κάθε φυσικό μέγεθος, φαινόμενο, χαρακτηριστικό, παράγοντας ή άλλο στοιχείο, που μεταβάλλεται και η μεταβολή είναι δυνατόν να μετρηθεί, δηλαδή να εκφραστεί με αριθμό, σύμβολο ή χαρακτηριστικό.

Μεταβλητές είναι π.χ.: το βάρος, το ύψος, το φύλο, η ηλικία, η γεωγραφική καταγωγή, η σχολική επίδοση, η μέθοδος διδασκαλίας, η κόπωση, τα γνωρίσματα της προσωπικότητας κλπ.

Οι μεταβλητές διακρίνονται:

- 1) Ανάλογα με την φύση, σε : α) ποσοτικές και β) κατηγορικές (ή ποιοτικές)
- 2) Ανάλογα με τον ρόλο που διαδραματίζουν στις διάφορες ερευνητικές καταστάσεις πειραμάτων ή παρατηρήσεων σε: α) ανεξάρτητες και β) εξαρτημένες.

## **1α. ΠΟΣΟΤΙΚΕΣ ΜΕΤΑΒΛΗΤΕΣ**

Ποσοτική λέγεται η μεταβλητή που μεταβάλλεται κατά ποσό. Ποσοτικές μεταβλητές είναι π.χ. η θερμοκρασία, η βαθμολογία, ο χρόνος, το ύψος, η νοημοσύνη κλπ. Οι ποσοτικές μεταβλητές υποδιαιρούνται σε ασυνεχείς και συνεχείς (Discrete and Continuous Variables):

- i) ασυνεχείς, που οι τιμές μέτρησής τους εκφράζονται πάντα με ακέραιους αριθμούς (π.χ. οι μαθητές μιας τάξης).
- ii) συνεχείς, που οι μετρήσεις τους μπορούν να λάβουν οποιαδήποτε τιμή (ακέραια, δεκαδική, κλασματική κλπ.). π.χ. το βάρος, το ύψος, ο χρόνος, η θερμοκρασία.

## **1β. ΚΑΤΗΓΟΡΙΚΕΣ ΜΕΤΑΒΛΗΤΕΣ (ή ΠΟΙΟΤΙΚΕΣ)**

Κατηγορικές καλούνται οι μεταβλητές που μεταβάλλονται κατά το είδος (κατηγορία) ή το ποιόν. Τέτοιες μεταβλητές είναι π.χ.: το φύλο (άρρενα, θήλεα), η φυλή (λευκή, μάρνη, κίτρινη), το χρώμα ματιών (μαύρο, καστανό κλπ.), η κοινωνική τάξη, το εισόδημα κλπ.

## **2α. ΑΝΕΞΑΡΤΗΤΕΣ ΜΕΤΑΒΛΗΤΕΣ (ή ΕΝΕΡΓΗΤΙΚΕΣ ή ΠΕΙΡΑΜΑΤΙΚΕΣ)**

Ανεξάρτητη είναι η μεταβλητή που μεταβάλλεται ή διαμορφώνεται από τον ερευνητή, έτσι, ώστε να μελετηθεί η τυχόν επίδρασή της πάνω σε μια άλλη μεταβλητή και να μετρηθεί το αποτέλεσμα αυτής της επίδρασης. Ανεξάρτητες μεταβλητές μπορεί να είναι: η συνεχής αξιολόγηση των μαθητών προκειμένου να ερευνηθεί εάν οδηγεί σε υψηλότερη επίδοση αυτών στα μαθήματα, σε σχέση με άλλες μεθόδους αξιολόγησης. Ακόμη. Μια μέθοδος διδασκαλίας, προκειμένου να ερευνηθεί εάν έχει καλύτερα αποτελέσματα από άλλες μεθόδους.

## **2β. ΕΞΑΡΤΗΜΕΝΕΣ ΜΕΤΑΒΛΗΤΕΣ (ή ΠΑΘΗΤΙΚΕΣ)**

Εξαρτημένη είναι η μεταβλητή, η οποία επηρεάζεται από τις μεταβολές της ανεξάρτητης μεταβλητής, είναι δηλαδή το αποτέλεσμα – απάντηση στο αίτιο – ερέθισμα (π.χ. η μέτρηση των αποτελεσμάτων εφαρμογής μιας μεθόδου διδασκαλίας σε μια πειραματική ομάδα, για την σύγκριση με τα αποτελέσματα εφαρμογής άλλης μεθόδου ή η μέτρηση της σχολικής επίδοσης των μαθητών μιας τάξης, όπου εφαρμόστηκε η συνεχής αξιολόγηση των μαθητών, για σύγκριση με την σχολική επίδοση σε ομάδα ελέγχου χωρίς συνεχή αξιολόγηση). Τα παραπάνω αποτελούν τις εξαρτημένες μεταβλητές στα παραδείγματα των ανεξάρτητων μεταβλητών.

## **Γ. ΥΠΟΘΕΣΗ**

Η υπόθεση είναι μια πρόταση απάντησης σε ερώτημα που θέτει ο ερευνητής. Αποτελεί το στήριγμα πάνω στο οποίο θα ολοκληρωθεί η έρευνα που και αυτή με την σειρά της θα επιβεβαιώσει ή θα απορρίψει την πρόταση αυτή. Η υπόθεση κατατίθεται για να εκφράσει με ακρίβεια μια σχέση ανάμεσα σε γεγονότα και γενικώς βοηθά στην επιλογή αυτών των ερευνητικών γεγονότων. Αφού λοιπόν αυτά συγκεντρωθούν, υπόσχεται να τα ερμηνεύσει, να τους δώσει μια έννοια εξακριβωμένη, η οποία θα αποτελέσει ένα πιθανό στοιχείο της θεωρίας.

Η υπόθεση οφείλει να είναι σχετικά σύντομη, να διατυπώνεται με σαφήνεια, να δίνει μια απάντηση στο εξεταζόμενο πρόβλημα και κυρίως να είναι ανοιχτή στον ερευνητικό έλεγχο (να είναι αποδείξιμη), δηλαδή να μπορεί να επαληθευθεί ή να απορριφθεί με αντικειμενικά μεθοδολογικά κριτήρια και μέσα. Η υπόθεση λοιπόν υποβάλλει τις διαδικασίες της έρευνας.

Ο έλεγχος των υποθέσεων ακολουθεί διαδικασία όμοια περίπου με την «εις άτοπον απαγωγή» της γεωμετρίας. Η «εις άτοπον απαγωγή» ξεκινά από μια υπόθεση, η οποία θεωρείται προσωρινά ορθή. Στην συνέχεια εξετάζονται διάφορες προτάσεις – πορίσματα που απορρέουν



από την αρχική υπόθεση. Εάν ένα από αυτά είναι εσφαλμένο, η αρχική υπόθεση απορρίπτεται. Εάν όχι, η αρχική υπόθεση παραμένει αποδεκτή.

## **ΓΕΝΕΣΗ (ΑΙΤΙΑ) ΤΩΝ ΥΠΟΘΕΣΕΩΝ**

Οι ερωτήσεις στις οποίες οι υποθέσεις σχεδιάζονται – διατυπώνονται για να δώσουν μια απάντηση είναι ποικίλες. Μπορούν να δημιουργήσουν γρήγορες έρευνες που αναφέρονται σε γεγονότα της καθημερινής ζωής ή σε γεγονότα που ανακαλύπτονται στην διάρκεια μιας έρευνας που έχει άλλα αντικείμενα, άλλους στόχους. Για παράδειγμα, η ανακάλυψη της πενικιλίνης. Ο Flemming οδηγήθηκε σε αυτή την ανακάλυψη στην διάρκεια μιας άλλης έρευνας. Οι αντανakλαστικές κινήσεις του Ρανlον ή ακόμη τα αναμενόμενα φαινόμενα εμφανίζονται σε μια συστηματική έρευνα. Χαρακτηριστικά ο Ρανlον, Ρώσος φυσιολόγος έκανε πειράματα σε σκυλιά, στο πεδίο της «μάθησης με κλασσική υποκατάσταση». Αρχικά παρατήρησε ότι η θέα της τροφής προκαλούσε στα σκυλιά την έκκριση σιέλου. Κατόπιν, παράλληλα με την τροφή, πρόσθεσε το κτύπημα ενός κουδουνιού και πάλι παρατήρησε τα ίδια αποτελέσματα. Στην συνέχεια, χρησιμοποίησε μόνον το κτύπημα του κουδουνιού και διεπίστωσε πως αυτό μόνον του προκαλούσε την έκκριση σιέλου. Έτσι, από ένα αρχικώς ανεξάρτητο ερέθισμα οδηγήθηκε σε ένα εξαρτημένο, παρέχοντας τις ίδιες αντιδράσεις κατά την διάρκεια της έρευνάς του.

Οι υποθέσεις μπορούν εξίσου να παρουσιάζονται σαν αποτέλεσμα μόνο μιας θεωρητικής σύνθεσης (π.χ. ένα εκπαιδευτικό σύστημα που δεν έχουν αποδειχθεί πειραματικά τα αποτελέσματά του).

Επιπλέον, οι κοινωνικές αλλαγές προσανατολίζουν (οριοθετούν) πολύ συχνά τις έρευνες και από εκεί τις υποθέσεις. Για τον σκοπό αυτό πρέπει να λαμβάνονται σαν πηγή (αιτία) των προβλημάτων. Δεν είναι, άνευ λόγου και αιτίας, το γεγονός ότι η «Κοινωνιολογία των ανέσεων» δημιουργήθηκε στην δική μας εποχή, καθώς και οι μελέτες σχετικά με την προπαγάνδα, οι συνθήκες ζωής στα μεγάλα σύνολα κλπ.

Οι υποθέσεις προφανώς εξαρτώνται:

- από το μορφωτικό επίπεδο μέσα στο οποίο αναπτύσσονται οι κοινωνικές επιστήμες. Για παράδειγμα, οι τύποι της έρευνας σε μια βιομηχανική χώρα δεν θα είναι ίδιοι με αυτούς που θα εφαρμοστούν σε μια αγροτική. Επιπλέον, οι ηθικές αξίες, οι θρησκευτικές, οι μορφωτικές και ο τρόπος ζωής εμπνέουν τις έρευνες και παρέχουν χαρακτηριστικές ιδέες, ιδιαίτερα διανοήματα σε κάθε χώρα. Επειδή, δημιουργούνται από τις ερωτήσεις που τίθενται, οι υποθέσεις εξαρτώνται επίσης:
- από το επίπεδο της επιστήμης,
- από την αξία των θεωριών που υπάρχουν,
- από την ποικιλία και την λεπτότητα των ιδεών που χρησιμοποιούνται.
- Από τον ερευνητή, τα ατομικά του προσόντα, τις γνώσεις, την δυνατότητα δημιουργικής έκφρασης, την οξυδέρκεια, αλλά συνάμα από την προϋπάρχουσα εμπειρία και τον τρόπο αξιοποίησής της.

## **ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΝΟΜΙΜΟΤΗΤΑΣ**

Η υπόθεση δεν μπορεί να είναι χρήσιμη παρά κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις. Οφείλει πάνω απ' όλα να είναι εξακριβωμένη, να χρησιμοποιεί ιδέες κοινοποιημένες που σημαίνει, να υπάρχει η δυνατότητα να οδηγηθούμε σε καθορισμένες έρευνες. Ο Carl Popper αναφέρεται στον προσωρινό χαρακτήρα των υποθέσεων που μπορούν να είναι αποδεικτικά αλλοιωμένες, αλλά από τον οποίο η αλήθεια μπορεί να είναι αποδεικτική. Ο συγκεκριμένος επιστημολόγος αναζητά το όριο της ανατροπής, της νόθευσης, της παραποίησης κλπ.

Η υπόθεση οφείλει να αιτιολογεί τα πραγματικά γεγονότα και να μην επιτρέπει κρίσεις αξίας: καλό, κακό, άσχημο κλπ. Επίσης, να είναι ειδική, που σημαίνει να μην χάνεται μέσα σε γενικότητες. Για παράδειγμα, η υπόθεση ότι «η συμμετοχή στην πολιτική κρίνεται από το

επίπεδο πληροφόρησης». Η υπόθεση αυτή εξασφαλίζει ενδείξεις τόσο στο επίπεδο της πληροφόρησης (βαθμίδα μόρφωσης, ανάγνωση εφημερίδων, τηλεόραση κλπ.) όσο και σε αυτό της συμμετοχής (ψήφος, μύηση σε ένα κόμμα κλπ.).

Γενικά το πρόβλημα εντοπίζεται στο εξής σημείο: πώς θα μπορέσουμε να περάσουμε από την μερική εξακρίβωση που προέρχεται από την εμπειρία, σε μια κατάσταση δοσμένη, στο σύνολο των καταστάσεων που υπονοούνται με την έκφραση της υπόθεσης. Αποτελεί θεμελιώδες πρόβλημα η πληρότητα της ίδιας της επιστήμης σε ό,τι αφορά το περιεχόμενο των γεγονότων που ψάχνει για να μετρήσει.

Τέλος, η υπόθεση οφείλει να εξαρτάται από μια υπαρκτή θεωρία, που σημαίνει να είναι ανάλογη με το επίκαιρο περιεχόμενο της επιστήμης.

## **ΑΞΙΑ ΤΩΝ ΥΠΟΘΕΣΕΩΝ**

Γενικά, η υπόθεση αποτελεί την εκκίνηση, την βάση για μια ερευνητική διαδικασία. Βέβαια είναι δύσκολο να διακρίνουμε προκαταβολικά το επιστημονικό συμφέρον μιας υπόθεσης, γιατί ακριβώς είναι υποκειμενικό. Πολλές φορές η υπόθεση μοιάζει σπουδαία ως προς τις πρακτικές της συνέπειες (π.χ. καρκινογένεση, αιτίες εγκληματικότητας κλπ.). Σε μερικές περιπτώσεις, η υπόθεση ενδιαφέρει ταυτόχρονα την θεωρία, αλλά και την εφαρμοσμένη έρευνα. Το να δίνουμε μια καινούρια διάσταση σε μια υπαρκτή θεωρία προσδίδει αυτομάτως στην υπόθεση ένα ιδιαίτρο ενδιαφέρον.

## **Η ΔΟΚΙΜΗ ή Η ΕΞΑΚΡΙΒΩΣΗ ΤΗΣ ΥΠΟΘΕΣΗΣ**

### **ΠΟΙΚΙΛΟΙ ΤΥΠΟΙ ΠΕΙΡΑΜΑΤΟΣ**

Το πείραμα δεν είναι απαραίτητο σε κάθε επιστήμη. Η αστρονομία π.χ. προόδευσε αρχικά χωρίς αυτό. Γενικά, το πείραμα αφορά όλη τη απόδειξη και με την πάροδο του χρόνου κατέστη εγγυητής της μεθόδου.

Ένας τύπος πειράματος είναι το «**παραγόμενο πείραμα**». Το πείραμα αυτό συνιστούν ο έλεγχος, η επεξεργασία και η έρευνα της ενέργειας που παράγεται σε μια δοσμένη κατάσταση με την επιθυμητή τροποποίηση μιας μεταβλητής (ανεξάρτητης πάνω σε μια άλλη εξαρτημένη μεταβλητή). Γενικά είναι το πείραμα που παράγεται κατά την διάρκεια μια έρευνας, στην προσπάθεια να οδηγηθούμε σε επιβεβαίωση ή άρνηση της υπόθεσης. Δεν είναι δηλαδή αρχικώς προσδιορισμένο, ωστόσο αποτελεί απαραίτητο στοιχείο για την ολοκλήρωση μιας έρευνας. Αυτός ο τύπος πειράματος είναι σπάνιος στις Επιστήμες του Ανθρώπου. Στις περιπτώσεις που η πείρα είναι πιθανή, η τεχνική συνθήκη ρισκάρει να τροποποιήσει τις αντιδράσεις, να τις μεταβάλλει.

Ένας άλλος τύπος πειράματος είναι το «**επικαλούμενο πείραμα**». Αυτό παρουσιάζεται συχνότερα και προσφέρει στον ερευνητή φυσικές μεταβολές που δεν θα μπορούσε να οργανώσει μόνος του. Το πείραμα λοιπόν, επαναφέρεται σε μια συστηματική έρευνα αποτελεσμάτων. Ένα παράδειγμα του επικαλούμενου πειράματος αποτελεί η έρευνα της αμοιβαίας σχέσης ανάμεσα στον καρκίνο του πνεύμονα και στην συνήθεια του καπνίσματος. Οι αριθμοί επιτρέπουν να εξετάσουμε μια αιτιώδη συσχέτιση μεταξύ αυτών των παραγόντων. Ωστόσο, σε ένα αληθινό πείραμα είναι λάθος να μετατοπίσουμε την πιθανότητα σε έναν άλλο τομέα που εξηγεί ταυτόχρονα το γεγονός του καπνίσματος και τον καρκίνο του πνεύμονα, π.χ. στην περιοχή της νευρικής.

Όπως γίνεται αντιληπτό, σε ένα πείραμα ο στόχος μας είναι συγκεκριμένος. Αναφέρεται σε έναν ορισμένο τομέα και κατά συνέπεια δεν μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε τα δεδομένα ενός πειράματος για να δικαιολογήσουμε έναν άλλο τομέα.

Τελικώς, αυτό που ενδιαφέρει στην πειραματική μέθοδο περισσότερο από το ίδιο το πείραμα είναι η λογική της, η οποία μπορεί δυναμικά να εφαρμοστεί και στις κοινωνικές

επιστήμες. Τούτο δεν ήταν πάντοτε αποδεκτό, αλλά οι προσπάθειες και οι συλλογισμοί των κοινωνιολόγων, καθώς και η επίδραση των Γερμανών κοινωνιολόγων και κυρίως η συστηματοποίηση της συγκεκριμένης έρευνας, οδήγησαν τους ερευνητές των κοινωνικών επιστημών στο συμπέρασμα ότι η λογική της πειραματικής μεθόδου έπρεπε να εμπνέει όλο τον επιστημονικό λογισμό.

## **ΣΥΝΔΕΣΗ ΜΕΤΑΒΛΗΤΩΝ – ΥΠΟΘΕΣΕΩΝ**

Έπειτα από την αναφορά στις μεταβλητές και την υπόθεση, σκόπιμο είναι να καθοριστεί η μεταξύ τους σχέση, προκειμένου να γίνει κατανοητός ο σημαντικός ρόλος τους σε μια ερευνητική διαδικασία. Για παράδειγμα, ας μελετήσουμε το θέμα «Σχολική επιτυχία». Μπορούμε να πούμε ότι η σχολική επιτυχία είναι ένα φαινόμενο που το μελετάμε και το οποίο εξαρτάται από: τις οικογενειακές, πολιτιστικές και εκπαιδευτικές συνθήκες. Αυτό το «από» της παραπάνω διατύπωσης είναι οι μεταβλητές. Ο τρόπος δράσης των μεταβλητών είναι οι υποθέσεις.

Όταν η υπόθεση είναι μια συνθετική πρόταση, όπως εδώ, τότε έχουμε παραγωγή γνώσης. Η γνώση εξαρτάται από την κατανόηση όλων των μεταβλητών, των παραγόντων δηλαδή που επιδρούν στην σχολική επιτυχία. Γενικά, η Προβληματική διαπραγματεύεται την ποιότητα, ποσότητα και σχέση των μεταβλητών μεταξύ τους, όσον αφορά το φαινόμενο το οποίο προσδιορίζουν. Για την βαθύτερη κατανόηση των υποθέσεων και της αλληλεπίδρασης των μεταβλητών δίνεται η παρακάτω σχηματική παρουσίαση με τίτλο: «Το κοινωνικό περιβάλλον και η σχολική επιτυχία<sup>7</sup>».

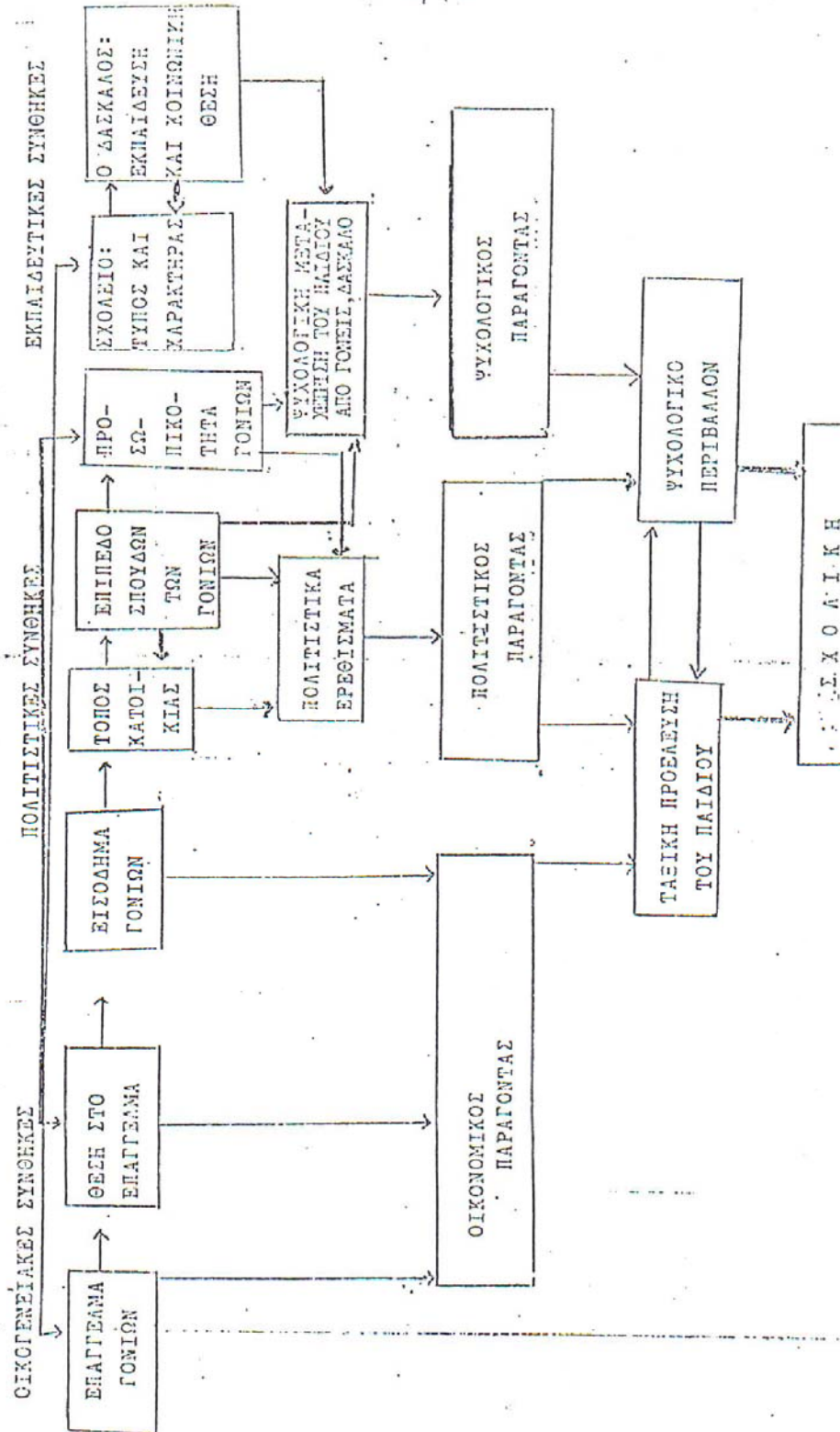


---

<sup>7</sup> Τζάνη Μ. (1993), «Σχολική Επιτυχία: Ζήτημα ταξικής προέλευσης και κουλτούρας»

Διπλωμα

ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΚΑΙ Η ΣΧΟΛΙΚΗ ΕΠΙΤΥΧΙΑ  
ΣΧΗΜΑΤΙΚΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΗΣ ΑΝΑΦΕΥΔΡΑΣΗΣ ΤΩΝ ΜΕΤΑΒΛΗΤΩΝ




## **Συνοπτικές οδηγίες για την εκπόνηση ερευνών, εργασιών κλπ.**

Η προσπάθεια θέσπισης γενικών κανόνων συγγραφής για την εκπόνηση μιας οιασδήποτε εργασίας υψηλής ποιότητας σχετίζεται τόσο με δεοντολογικά κριτήρια γύρω από τις αναγκαιότητες και τις απαιτήσεις μιας πλήρους επιστημονικής εργασίας, αλλά και με τις δεξιότητες που αναμένεται να αποκτήσουν οι φοιτητές (προπτυχιακοί, μεταπτυχιακοί κλπ.).

### **1. ΕΚΤΑΣΗ ΚΑΙ ΜΟΡΦΗ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ**

Η έκταση κάθε εργασίας υπόκειται σε φυσικούς και επιβαλλομένους περιορισμούς. Η πρακτική που έχει υιοθετηθεί από το Σπουδαστήριο Κοινωνιολογίας της Παιδείας του ΠΤΔΕ/ΕΚΠΑ αφενός επιχειρεί να διασφαλίζεται η συνοχή κάθε εργασίας, αφετέρου να καθοδηγούνται οι ερευνητές - φοιτητές, με μεγαλύτερη ασφάλεια και εμπιστοσύνη στις δυνάμεις τους, στον δύσκολο δρόμο της αναζήτησης της Γνώσης. Έτσι, λαμβάνεται ιδιαίτερη μέριμνα να παρουσιάζουν οι φοιτητές τις εργασίες τους με σαφήνεια, δίχως να έχει τεθεί συγκεκριμένο όριο ως προς τον μέγιστο αριθμό σελίδων στον οποίο θα φθάσει μια εργασία. Επιπλέον και προκειμένου να επιτυγχάνεται η ομοιομορφία και η συμβατότητα με τα πλέον διαδεδομένα λειτουργικά συστήματα και προγράμματα επεξεργασίας κειμένου, αναφέρονται οι εξής προδιαγραφές:

### **2. ΤΑ ΜΕΡΗ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ**



Τίτλος
Ευχαριστίες
Πρόλογος
Πίνακας Περιεχομένων
Κατάλογος πινάκων-εικόνων-γραφημάτων κλπ.
Συνομογραφίες
<b>A. ΕΙΣΑΓΩΓΗ</b>
<b>B. ΔΗΛΩΣΗ ΤΟΥ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΟΣ</b>
B.1 Αναγκαιότητα της διερεύνησης
<b>Γ. ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ</b>
Γ.1 Ερευνητικά ερωτήματα
Γ.2 Υποθέσεις της έρευνας
Γ.3 Όρια της έρευνας
Γ.4 Περιορισμοί
Γ.5 Προβλήματα της έρευνας
<b>Δ.1 ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ</b>
Δ.2 Ορισμοί
<b>Ε ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΜΕΘΟΔΟΥ</b>
E.1 Επιλογή μεθοδολογίας
<b>ΣΤ. ΑΝΑΛΥΣΗ</b>
<b>Z. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ &amp; ΣΥΖΗΤΗΣΗ</b>
<b>Η. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ</b>
<b>Θ. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ</b>
<b>Ι. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ</b>

## **Τίτλος**

Η σελίδα τίτλου γράφεται τυπικά με έντονα ΚΕΦΑΛΑΙΑ γράμματα (16-20 στιγμών). Στην ίδια σελίδα πρέπει να δίνονται οι απόλυτα απαραίτητες πληροφορίες για τη συγκεκριμένη επιστημονική εργασία. Αυτές είναι: α) ολόκληρος ο τίτλος, β) μια δήλωση που να λέει “Εργασία στο μάθημα ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ ΠΑΙΔΕΙΑΣ”. Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης Εθνικού & Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, γ) το έτος δημοσίευσης, δ) το όνομα του συγγραφέα.

## **Ευχαριστίες**

Αν και οι ευχαριστίες δεν είναι υποχρεωτικές, συνήθως περιλαμβάνονται στην τελική έκδοση για να αναφερθεί σε ανθρώπους ή οργανισμούς στους οποίους ο/η συγγραφέας χρωστά πολλά όσον αφορά την προετοιμασία και περαίωση της εργασίας.

## **Πρόλογος**

Στον πρόλογο ο ερευνητής επιχειρεί να διασαφηνίσει μερικά σημαντικά στοιχεία που σχετίζονται με την καλύτερη κατανόηση της εργασίας του. Αναφέρεται περιληπτικά στην επικρατούσα αντίληψη γύρω από το θέμα του και δηλώνει την πρόθεσή του να διερευνήσει καλύτερα τους συναφείς με το θέμα του γνωστικούς τομείς.

## **Πίνακας Περιεχομένων**

Ο Πίνακας περιεχομένων εισάγεται αυτόματα στο πρόγραμμα MS-Word, με την εντολή Insert, Reference, Index and Tables, Table of Contents. Καλό είναι πριν την τελευταία αποθήκευση να ανανεώνεται ο πίνακας περιεχομένων.

## **Κατάλογος πινάκων εικόνων-γραφημάτων κλπ.**

Δίδεται μία λίστα με όλους του πίνακες-εικόνες-διαγράμματα κλπ. και τις αντίστοιχες σελίδες (εισάγεται επίσης αυτόματα).

## **Συντομογραφίες**

Κατάλογος με συντομογραφίες που έχουν χρησιμοποιηθεί στο σώμα της εργασίας.

## **A. ΕΙΣΑΓΩΓΗ**

Στην Εισαγωγή κατατίθενται οι γενικότερες αναφορές και αποσαφηνίσεις γύρω από το προς εξέταση θέμα. Εδώ κατατίθενται συνοπτικά οι επικρατέστερες σχολές σκέψης γύρω από το ζήτημα.

## **B. ΔΗΛΩΣΗ ΤΟΥ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΟΣ**

Συνοπτικά κατατίθεται η προβληματική του ερευνητή, καθώς και μία πρώτη εκτίμηση της συμφωνίας ή διαφωνίας του με τις επικρατούσες απόψεις γύρω από το προς διερεύνησιν ζήτημα.

## **B.1 Αναγκαιότητα της διερεύνησης**

Εφόσον θα διερευνηθούν κάποιες περιοχές και θα απαντηθούν ερωτήματα, τί είναι αυτό που προσφέρει τελικώς η εργασία στο εν λόγω γνωστικό αντικείμενο/περιοχή. (Αλλάζουν απόψεις, αντιλήψεις, στάσεις κλπ; θα τεκμηριωθεί το ότι αυτή η περιοχή χρειάζεται περισσότερη και καλύτερη διερεύνηση; θα χρησιμεύσει η εργασία στον εκπαιδευτικό και ως προς τί; θα χρησιμοποιηθεί ως εφαλτήριο για τους επόμενους ερευνητές; κλπ.)

## **Γ. ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ**

Πολύ συνοπτικά. Τί εξετάζεται; ποιός είναι ο σκοπός.

### **Γ.1 Ερευνητικά ερωτήματα**

Ένα ή περισσότερα ερευνητικά ερωτήματα, τα οποία κίνησαν τον ερευνητή στην ανάληψη αυτής της εργασίας και στα οποία φιλοδοξεί να απαντήσει. (Π.χ. "Είναι αναγκαία η από καθέδρας διδασκαλία στην σύγχρονη εκπαίδευση;")

### **Γ.2 Υποθέσεις της έρευνας**

Οι υποθέσεις είναι δηλώσεις υπό μορφήν προτάσεων, οι οποίες θα επαληθευθούν ή θα απορριφθούν εν συνόλω ή εν μέρει μετά το πέρας της εργασίας. (Π.χ. "Η από καθέδρας διδασκαλία δεν συνάδει με την μαθητοκεντρική προσέγγιση".)

### **Γ.3 Όρια της έρευνας**

Από πού έως πού θα κινηθεί ο ερευνητής. (Π.χ. Εξετάζεται η αντίληψη των Ελλήνων περί αγωγής από τον 7ο έως τον 5ο π.Χ. αι., μέσα από κείμενα της λογοτεχνικής παραγωγής. Εξετάζονται μόνον οι απόψεις των φιλοσόφων της πλατωνικής ακαδημίας, όπως αυτές διασώζονται μέσα από πρωτότυπα έργα τους και δεν περιλαμβάνονται οι απόψεις νεότερων μελετητών κλπ.) Δηλαδή, ο ερευνητής δηλώνει ότι δεν προτίθεται να ασχοληθεί με όλες τις συναφείς περιοχές διερεύνησης, αλλά διευκρινίζει τα όρια της διερεύνησής του.

### **Γ.4 Περιορισμοί**

Π.χ. Σχετικά με το έργο "Φάουστ" του Γκαίτε δεν ήταν δυνατόν να συγκεντρωθούν άλλα κείμενα πλην εκείνων που είναι γραμμένα στην Ελληνική Γλώσσα (μεταφράσεις, μελέτες κλπ). Ή δεν ήταν δυνατόν να γίνει πλήρης επεξεργασία των κειμένων Γραμμικής Β' από τα γνωστά προγράμματα επεξεργασίας κειμένου, διότι δεν υπάρχει ακόμη στην αγορά το ανάλογο λογισμικό κλπ.

## **Γ.5 Προβλήματα της έρευνας**

Ποιά ήταν τα σημαντικότερα προβλήματα που συνάντησε ο ερευνητής κατά την διερεύνηση; (λίγος χρόνος, οικονομικοί λόγοι, αδυναμία πρόσβασης στις σχετικές βιβλιοθήκες, απουσία πολλών βιβλιογραφικών αναφορών, πολυπλοκότητα κλπ).

### **Δ.1 ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ**

Παρουσιάζονται αναλυτικά οι σχολές σκέψης, όπως αυτές παρουσιάζονται μέσα από την βιβλιογραφική διερεύνηση.

### **Δ.2 Ορισμοί**

Ποιοί ορισμοί υιοθετήθηκαν από τον ερευνητή. Υπάρχουν ειδικοί όροι; Αποδόθηκαν νέες σημασίες; Μεταφράστηκαν από το πρωτότυπο διότι δεν κάλυπτε τον ερευνητή η προτεινομένη μετάφραση; κλπ.

### **Ε ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΜΕΘΟΔΟΥ**

Κατατίθενται οι μεθοδολογίες που προτείνονται από τους οικείους ερευνητές. Ποιοί είναι οι πιθανοί τρόποι προσέγγισης και ανάλυσης του θέματος;

### **Ε.1 Επιλογή μεθοδολογίας**

Ο ερευνητής καταθέτει την μεθοδολογία που επέλεξε (ή δημιούργησε), την παρουσιάζει συνοπτικά και εξηγεί τους λόγους για τους οποίους αυτή προκρίνεται έναντι άλλων.

### **ΣΤ. ΑΝΑΛΥΣΗ**

Με βάση την μεθοδολογία που έχει επιλεγεί επιχειρείται η σε βάθος ανάλυση - διερεύνηση του ζητήματος και των συσχετισμών που προκύπτουν. Είναι το κύριο μέρος της εργασίας.

### **Ζ. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ & ΣΥΖΗΤΗΣΗ**

Ποιά είναι τα αποτελέσματα τα οποία εξάγει ο ερευνητής; Είναι ικανοποιητικά; Μέχρι ποιου βαθμού; Απαντήθηκαν τα αρχικά ερωτήματα; (Προσοχή: καλό είναι να απαντηθούν τα ερωτήματα με την σειρά που κατετέθησαν στην αρχή της εργασίας). Ο ερευνητής οφείλει έντιμα να απαντήσει στο εάν επιλύθηκαν τα προβλήματα που τέθηκαν εξ αρχής, καθώς και να ασκήσει κριτική στα αποτελέσματά του, ώστε να ελέγξει το εάν αυτά ισχύουν.



## **H. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ**

Πολύ συνοπτική αποτίμηση (τελική αξιολόγηση της εργασίας).

## **Θ. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ**

Οι βιβλιογραφικές πηγές ταξινομούνται με αλφαβητική σειρά. Όταν ένας συγγραφέας αναφέρεται με περισσότερες από μια παραπομπές, αυτές τοποθετούνται χρονολογικά ξεκινώντας από την πιο παλιά. Όταν ένας συγγραφέας αναφέρεται με περισσότερες από μια παραπομπές και μερικές τις έχει δημοσιεύσει μόνος του και μερικές με άλλους, πρώτα παρατίθενται αυτές που ο συγγραφέας είναι μόνος του και στη συνέχεια οι υπόλοιπες, με αλφαβητική σειρά ως προς τον δεύτερο συγγραφέα (βλ. και "[Βιβλιογραφικές Παραπομπές](#)").

## **I. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ**

Στο Παράρτημα εισάγονται όλοι εκείνοι οι πίνακες, οι εικόνες, οι χάρτες, τα ερωτηματολόγια κλπ., που χρησιμοποιήθηκαν στην εργασία, αλλά δεν κρίθηκε σκόπιμο να παρατεθούν στο κύριο σώμα του κειμένου.

### **3. Συγγραφή και Επεξεργασία του κειμένου σε Κειμενογράφο**

Όλες οι επιστημονικές εργασίες πρέπει να γράφονται σε κάποιο από τα γνωστά προγράμματα επεξεργασίας κειμένου (π.χ. MS-Word του MS-Office) και να εκτυπώνονται σε λευκό χαρτί A4 φωτοτυπικής ποιότητας. Όλες οι εργασίες πρέπει να βιβλιοδετούνται, αλλά και να παραδίδονται σε ηλεκτρονική μορφή.

#### **A) Σώμα κειμένου**

1. Γραμματοσειρά (fonts): Times New Roman ή Arial
2. Μέγεθος: 12 στιγμών
3. Στοίχιση: Πλήρης (justify)
4. Διάστοιχο: 1,5 γραμμής
5. Περιθώρια: 2 - 2,54 cm (από πάνω, κάτω, δεξιά, αριστερά)
6. Χαρτί: A4, προσανατολισμός: κατακόρυφος (portrait)

## **B) Αρίθμηση σελίδων**

Όλες οι σελίδες πρέπει να αριθμούνται, εκτός από την σελίδα του τίτλου, με αραβικά σύμβολα (1,2,3,...). Ο αριθμός της σελίδας εισάγεται στο κάτω μέρος κάθε σελίδας στο μέσον (στοίχιση: center) και το μέγεθος της γραμματοσειράς του αριθμού να είναι 10 στιγμές. Η συνεχής σελιδοποίηση πρέπει να περιλαμβάνει όχι μόνο το κείμενο, αλλά και τις προκαταρκτικές σελίδες, τα διαγράμματα, τους πίνακες, τους χάρτες, τις φωτογραφίες ή άλλες καλλιτεχνικές απεικονίσεις.

## **Γ) Κεφάλαια**

Κάθε κεφάλαιο πρέπει να έχει τον δικό του τίτλο, και μόνο ο τίτλος ολόκληρης της εργασίας πρέπει να βρίσκεται σε μια ξεχωριστή σελίδα μόνος του, μαζί με τα στοιχεία του ερευνητή, του Τμήματος κλπ. (βλ. υπόδειγμα). Οι τίτλοι των κεφαλαίων πρέπει να απέχουν τουλάχιστον 4 εκ. από την κορυφή της σελίδας και το κείμενο να αρχίζει τουλάχιστον 2 εκ. μετά από αυτούς.

## **Δ) Υπογράμμιση και χρήση χρωμάτων:**

Η υπογράμμιση λέξεων και η χρήση χρωμάτων καλό είναι να αποφεύγεται.

## **ΥΙΟΘΕΤΗΣΗ ΤΟΥ ΚΑΤΑΛΛΗΛΟΥ ΤΡΟΠΟΥ ΓΡΑΦΗΣ**

- Αξιοποίηση της Ελληνικής Γλώσσας. Χρήση σωστής γραμματικής & συντακτικού. Ακρίβεια και απλότητα
- Η φυσική ροή του κειμένου σημαντική, και κάθε τμήμα πρέπει να 'συνδέεται' νοηματικά με τα προηγούμενα και τα επόμενα διασφαλίζοντας την συνάφεια και την συνοχή στον λόγο.
- Ορθή χρήση των χρόνων
- Αποφυγή του α' ενικού προσώπου. Καλό είναι ο γράφων να αποφεύγει εκφράσεις του τύπου "θα πω...", "θα προσπαθήσω...", αλλά να χρησιμοποιεί είτε το γ'ενικό και πληθυντικό είτε το α'πληθυντικό πρόσωπο. Σε κάθε περίπτωση θα πρέπει να υιοθετηθεί ένας τρόπος γραφής από την αρχή έως το τέλος της εργασίας, που επιλέγεται από τον ερευνητή.

## **ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ**

Κατά τη διάρκεια της συγγραφής μιας εργασίας (κυρίως στην εισαγωγή, όπου επιχειρείται η βιβλιογραφική ανασκόπηση), ο συγγραφέας χρησιμοποιεί ποικίλες βιβλιογραφικές πηγές (από βιβλία, από επιστημονικά περιοδικά, από διδακτορικές διατριβές, από ανακοινώσεις σε συνέδρια, κλπ.). Οι κανόνες επιστημονικής δεοντολογίας επιβάλλουν την παράθεση - εκ μέρους του συγγραφέα - όλων των απαραίτητων πληροφοριών ώστε ο αναγνώστης να μπορεί να εντοπίσει την πηγή και να τη συμβουλευτεί. Τα στοιχεία 'ταυτότητας' των βιβλιογραφικών πηγών δίνονται στο τέλος της εργασίας ως βιβλιογραφική παραπομπή.

Βιβλιογραφικές παραπομπές μέσα στο κείμενο.

Όταν θα πρέπει να παραθέσουμε μια βιβλιογραφική παραπομπή μέσα στο κείμενο, οι απαραίτητες πληροφορίες που χρειάζεται ο αναγνώστης είναι το επώνυμο του συγγραφέα της ερευνητικής δουλειάς που παραθέτουμε, καθώς και η χρονολογία στην οποία δημοσιεύτηκε αυτή η εργασία:

A) "...σε πρόσφατες σχετικές μελέτες (Τζάνη Μ., 2004) επισημαίνεται ότι..."

B) "...όπως απέδειξε η Τζάνη Μ. (2004) η οικονομική προέλευση..."

Στην περίπτωση που έχουμε δύο (2) συγγραφείς:

Γ) "Σύμφωνα με προηγούμενες έρευνες, βασική αιτία εμφάνισης του φαινομένου σχολικής αποτυχίας είναι... (Κεχαγιάς & Κούσουλας, 2003).

Στην περίπτωση πολλών συγγραφέων:

Την πρώτη φορά αναφέρονται όλοι οι συγγραφείς. Την δεύτερη φορά και ακολούθως αναφέρεται το όνομα του πρώτου συγγραφέα, ως εξής: "οι Τριλιανός Θ. (2000) κ.ά." ή "οι Morris J. (2001) et al."

Προσοχή: στο τέλος της εργασίας, στην "Βιβλιογραφία" αναφέρονται πλήρως οι εργασίες που χρησιμοποιήθηκαν στο κείμενο, ως εξής:

## **ΒΙΒΛΙΑ**

Ball, S.J., Maguire, M. & MacRae, S. (2000). *Choice, Pathways and Transitions Post-16: New Youth, New Economies in the Global City*. London & New York: Routledge/Falmer.

Μουσούρου, Λουκία (1989). *Κοινωνιολογία της Σύγχρονης Οικογένειας*. Αθήνα: Gutenberg.

## **ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ**

Ηλιού, Μ. (1976). Γεωγραφική κατανομή εκπαιδευτικών ευκαιριών. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*. Τόμος 28, σσ. 259-274. [ή 28: 259-274]

## **ΔΙΑΤΡΙΒΕΣ & ΕΙΣΗΓΗΣΕΙΣ ΣΕ ΣΥΝΕΔΡΙΑ**

Nikta, A. (1991). Reform of Greek secondary education from 1974 to 1989. (Unpublished Ph. D. Thesis, University of Manchester).

## **ΑΡΘΡΑ ΣΕ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ**

Fowler, R.C. (April 22, 2003). The Massachusetts Signing Bonus Program for New Teachers: A model of teacher preparation worth copying? *Education Policy Analysis Archives*, 11(13). Ημερομηνία πρόσβασης [02/10/03] από <http://epaa.asu.edu/epaa/v11n13/>.

## **Βιβλιογραφία για την Μεθοδολογία επιστημονικής έρευνας**

Altrichter, H., Posch, P., Somekh, B. (2001). Οι εκπαιδευτικοί ερευνούν το έργο τους. Μια εισαγωγή στις μεθόδους της έρευνας δράσης. Δεληγιάννη, Μ. (μτφ.). Αθήνα: εκδ. Μεταίχμιο.

Βάμβουκας, Μ. Ι. (1991<sup>2</sup>). Εισαγωγή στην ψυχοπαιδαγωγική έρευνα και μεθοδολογία. Αθήνα.

Bell, J. (1997). Μεθοδολογικός σχεδιασμός παιδαγωγικής και κοινωνικής έρευνας. Οδηγός για Φοιτητές και Υποψήφιους Διδάκτορες. Ρήγα, Α.-Β. (πρόλογος-εισαγωγή-απόδοση). Αθήνα: εκδ. Gutenberg.

Berelson, B. (1971). Content Analysis in communication research. New York: Hafner Publishing Company.

Bloom, B., S., Krathwohl, D., R. (1986). Ταξινόμια διδακτικών στόχων, τόμος Α΄-Γνωστικός Τομέας. Λαμπράκη-Παγανού, Α. (μτφ.). Αθήνα: εκδ. Κώδικας.

Breakwell, G. (1995). Η συνέντευξη. Κάντας, Α. (μτφ.-επιμέλεια). Αθήνα: εκδ. Ελληνικά Γράμματα.

Γέμτος Π. Α. (2004). Μεθοδολογία των Κοινωνικών Επιστημών. Αθήνα: εκδ. Παπαζήση.

Cohen, L., Manion, L. (1980). Research Methods in Education. London: Croom Helm Ltd. (Μεταφρασμένο στην ελληνική γλώσσα με τον τίτλο: Cohen, L., Manion, L. (1997). Μεθοδολογία Εκπαιδευτικής Έρευνας. Μητσοπούλου, Χ. Φιλοπούλου, Μ. (μτφ.), Αθήνα: εκδ. Έκφραση.

Duverger, M. (1990). Μέθοδοι κοινωνικών επιστημών, τ. Β΄. Παπαδόδημας, Ν. (μτφ.). Αθήνα: ΕΚΚΕ.

Grawitz, M., (1976), *Methodes des sciences sociales*, Paris, Ed. Dalloz.

Holsti, O., R. (1969). Content Analysis for the Social Sciences and Humanities. Addison-Wesley Publishing Company.

Howard, K., Sharp, J., A. (1994). Η επιστημονική μελέτη. Οδηγός σχεδιασμού και διαχείρισης πανεπιστημιακών ερευνητικών εργασιών. Νταλάκου, Π. (μτφ.). Σοφούλη, Κ. Μ. (πρόλογος-επιμέλεια). Αθήνα: εκδ. Gutenberg.

Θεοφιλίδης, Χ. (1995). Η συγγραφή επιστημονικής εργασίας. Από τη θεωρία στη πράξη. Αθήνα: εκδ. Γ. Δαρδανός.

Javeau, C. (1996). Η έρευνα με ερωτηματολόγιο. Το εγχειρίδιο του καλού ερευνητή. Τζαννόνε-Τζώρτζη, Κ. Ι. (επιμέλεια και απόδοση στα ελληνικά). Αθήνα: εκδ. Τυπωθήτω-Γ. Δαρδανός.

Κεκές Ι. (2004). "Μεθοδολογία Επιστημονικής Εργασίας: Αξιοποίηση του Σωκρατικού Διαλόγου – Χρήση πηγών από το Διαδίκτυο", Αθήνα (Κεντρική διάθεση Εκδόσεις Ατραπός).

Κεχαγιάς Χ. (2005). «Λειτουργικές αρχές και κοινωνική δομή του Ελληνικού Πολιτισμούς», Αθήνα: εκδ. Εύανδρος.

Κούσουλας, Φ. (2004). Σχεδιασμός και εφαρμογή διαθεματικής διδασκαλίας. Αθήνα: εκδ. Ατραπός.

Κυριαζή, Ν. (1998). Η κοινωνιολογική έρευνα. Κριτική επισκόπηση των μεθόδων και των τεχνικών. Αθήνα: Ελληνικές επιστημονικές εκδόσεις.

Λαμπίρη – Δημάκη Ι., (1990), Η Κοινωνιολογία και η Μεθοδολογία της, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή.

Μαρίνος, Μ.-Θ., Δ. (2000). Πώς γράφεται μια φοιτητική εργασία. Σχινά, Ι. Γ. (πρόλογος). Αθήνα-Κομοτηνή: εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα.

Mason, J. (2003). Η διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας. Κυριαζή, Ν. (επιστημονική επιμέλεια). Δημητριάδου, Ε. (μτφ.). Αθήνα: εκδ. Ελληνικά Γράμματα.

Mishler, E., G. (1996). Συνέντευξη έρευνας. Νοηματικό πλαίσιο και αφήγημα. Πώντα, Ντ. (μτφ.). Καλομοίρης, Γ. (επιμέλεια). Αθήνα: εκδ. Ελληνικά Γράμματα.

MacRae, S. (1996<sup>2</sup>). Μοντέλα και Μέθοδοι για τις Επιστήμες της Συμπεριφοράς. Πετρουλάκη, Κ. (μτφ.). Βελή, Θ. (επιμέλεια). Αθήνα: εκδ. Ελληνικά Γράμματα.

Πάλλα, Μ. (1992). Η ανάλυση περιεχομένου. Φιλολόγος, τχ. 67, τόμ. ΙΣΤ', σελ. 45-54.

Παρασκευόπουλος, Ι. Ν. (1993). Μεθοδολογία επιστημονικής έρευνας, τόμος 1ος και 2ος. Αθήνα.

Plummer, K. (2000). Τεκμήρια Ζωής. Εισαγωγή στα Προβλήματα και τη Βιβλιογραφία μιας Ανθρωπιστικής Μεθόδου. Λιαναντωνάκη, Χ. (μτφ.). Κοκοσαλάκης, Ν. (επιμέλεια). Αθήνα: εκδ. Gutenberg.

Τριλιανός, Θ. Α. (2000). Μεθοδολογία της Σύγχρονης Διδασκαλίας. Καινοτόμες επιστημονικές προσεγγίσεις στη Διδακτική Πράξη, τ. Α' και Β'. Αθήνα

Τζάνη Μ. (2000). Σημειώσεις Μεθοδολογίας έρευνας κοινωνικών επιστημών.

Φίλιας, Β. (γενική εποπτεία). (1977). Εισαγωγή στη Μεθοδολογία και τις τεχνικές των Κοινωνικών Ερευνών. Συνεργασία: Σπουδαστήριο Κοινωνιολογίας ΠΑΣΠΕ, ΕΚΚΕ. Αθήνα: εκδ. Gutenberg.